

Dz.U.03.169.1650

**ROZPORZĄDZENIE
MINISTRA PRACY I POLITYKI SOCJALNEJ**

z dnia 26 września 1997 r.

w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy

(tekst jednolity)

Na podstawie art. 237¹⁵ § 1 Kodeksu pracy zarządza się, co następuje:

Dział I

Przepisy wstępne

§ 1. 1. Rozporządzenie określa ogólnie obowiązujące przepisy bezpieczeństwa i higieny pracy w zakładach pracy, w szczególności dotyczące:

- 1) obiektów budowlanych, pomieszczeń pracy i terenu zakładów pracy;
- 2) procesów pracy;
- 3) pomieszczeń i urządzeń higienicznosanitarnych.

2. Przepisy rozporządzenia nie dotyczą środków transportu kolejowego, lotniczego, morskiego i wodnego śródlądowego.

§ 2. Ilekroć w rozporządzeniu jest mowa o:

- 1) "osłonie" - rozumie się przez to element lub zestaw elementów konstrukcyjnych służący do ochrony człowieka przed niebezpiecznymi lub uciążliwymi wpływami pracujących części, mechanizmów i układów roboczych maszyny lub innego urządzenia technicznego;
- 2) ⁽¹⁾ "pomieszczeniach higienicznosanitarnych" - rozumie się przez to szatnie, umywalnie, pomieszczenia z natryskami, ustępy, jadalnie z wyjątkiem stołówek, pomieszczenia do wypoczynku, pomieszczenia do ogrzewania się pracowników oraz pomieszczenia do prania, odkażania, suszenia i odpylania odzieży i obuwia roboczego oraz środków ochrony indywidualnej;
- 3) "pomieszczeniu pracy" - rozumie się przez to pomieszczenie przeznaczone na pobyt pracowników, w którym wykonywana jest praca. Nie uważa się za przeznaczone na pobyt pracowników pomieszczeń, w których:
  - a) łączny czas przebywania tych samych pracowników w ciągu jednej zmiany roboczej jest krótszy niż 2 godziny, a wykonywane czynności mają charakter dorywczy bądź praca polega na krótkotrwałym przebywaniu związanym z dozorem albo konserwacją urządzeń lub utrzymaniem czystości i porządku,
  - b) mają miejsce procesy technologiczne niepozwalające na zapewnienie odpowiednich warunków przebywania pracowników w celu ich obsługi, bez zastosowania środków ochrony indywidualnej i zachowania specjalnego reżimu organizacji pracy,
  - c) jest prowadzona hodowla roślin lub zwierząt, niezależnie od czasu przebywania w nich pracowników zajmujących się obsługą;
- 4) "pomieszczeniu stałej pracy" - rozumie się przez to pomieszczenie pracy, w którym łączny czas przebywania tego samego pracownika w ciągu jednej doby przekracza 4 godziny;
- 5) "pomieszczeniu czasowej pracy" - rozumie się przez to pomieszczenie pracy, w którym łączny czas przebywania tego samego pracownika w ciągu jednej doby trwa od 2 do 4 godzin;
- 6) "przepisach techniczno-budowlanych" - rozumie się przez to przepisy ustawy - Prawo budowlane oraz aktów wykonawczych do tej ustawy;
- 7) "ryzyku zawodowym" - rozumie się przez to prawdopodobieństwo wystąpienia niepożądanych zdarzeń związanych z wykonywaną pracą, powodujących straty, w szczególności wystąpienia u

pracowników niekorzystnych skutków zdrowotnych w wyniku zagrożeń zawodowych występujących w środowisku pracy lub sposobu wykonywania pracy;

- 7a) "terenie zakładu pracy" - rozumie się przez to przestrzeń wraz z obiektami budowlanymi, będącą w dyspozycji pracodawcy, w której pracodawca organizuje miejsca pracy;
- 7b) "miejscu pracy" - rozumie się przez to miejsce wyznaczone przez pracodawcę, do którego pracownik ma dostęp w związku z wykonywaniem pracy;
- 8) "stanowisku pracy" - rozumie się przez to przestrzeń pracy, wraz z wyposażeniem w środki i przedmioty pracy, w której pracownik lub zespół pracowników wykonuje pracę;
- 9) "środkach ochrony indywidualnej" - rozumie się przez to wszelkie środki noszone lub trzymane przez pracownika w celu jego ochrony przed jednym lub większą liczbą zagrożeń związanych z występowaniem niebezpiecznych lub szkodliwych czynników w środowisku pracy, w tym również wszelkie akcesoria i dodatki przeznaczone do tego celu. Do środków ochrony indywidualnej nie zalicza się:
  - zwykłej odzieży roboczej i mundurów, które nie są specjalnie przeznaczone do zapewnienia bezpieczeństwa i ochrony zdrowia pracownika,
  - środków ochrony indywidualnej używanych przez wojsko, Policję i inne służby utrzymania porządku publicznego,
  - wyposażenia stosowanego przez służby pierwszej pomocy i ratownicze,
  - środków ochrony indywidualnej stosowanych na podstawie przepisów Prawa o ruchu drogowym,
  - wyposażenia sportowego,
  - środków służących do samoobrony lub do odstraszenia,
  - przenośnych urządzeń do wykrywania oraz sygnalizowania zagrożeń i naruszania porządku publicznego;
- 10) "środkach ochrony zbiorowej" - rozumie się przez to środki przeznaczone do jednoczesnej ochrony grupy ludzi, w tym i pojedynczych osób, przed niebezpiecznymi i szkodliwymi czynnikami występującymi pojedynczo lub łącznie w środowisku pracy, będące rozwiązaniami technicznymi stosowanymi w pomieszczeniach pracy, maszynach i innych urządzeniach;
- 11) "środowisku pracy" - rozumie się przez to warunki środowiska materialnego (określonego czynnikami fizycznymi, chemicznymi i biologicznymi), w którym odbywa się proces pracy;
- 12) "urządzeniach ochronnych" - rozumie się przez to osłony lub takie urządzenia, które spełniają jedną lub więcej z niżej wymienionych funkcji:
  - zapobiegają dostępowi do stref niebezpiecznych,
  - powstrzymują ruchy elementów niebezpiecznych, zanim pracownik znajdzie się w strefie niebezpiecznej,
  - nie pozwalają na włączenie ruchu elementów niebezpiecznych, jeśli pracownik znajduje się w strefie niebezpiecznej,
  - zapobiegają naruszeniu normalnych warunków pracy maszyn i innych urządzeń technicznych,
  - nie pozwalają na uaktywnienie innych czynników niebezpiecznych lub szkodliwych;
- 13) "zagrożeniu" - rozumie się przez to stan środowiska pracy mogący spowodować wypadek lub chorobę;
- 14) ⁽²⁾ "punkcie pierwszej pomocy" - rozumie się przez to - w zależności od wielkości zakładu pracy, rodzaju prowadzonej działalności i związanych z nią zagrożeń - pomieszczenie lub wyodrębnione miejsce o wystarczającej powierzchni, wyposażone w umywalki z ciepłą i zimną wodą oraz niezbędny sprzęt i inne środki do udzielania pierwszej pomocy;
- 15) "znaku bezpieczeństwa" - rozumie się przez to znak utworzony przez kombinację kształtu geometrycznego, barwy i symbolu graficznego lub obrazkowego (piktogramu) albo tekstu, przekazujący określoną informację związaną z bezpieczeństwem lub jego zagrożeniem;
- 16) "sygnałach bezpieczeństwa" - rozumie się przez to sygnały świetlne i dźwiękowe, komunikaty słowne lub sygnały ręczne, przekazujące informacje istotne dla zachowania bezpieczeństwa i ochrony zdrowia pracowników;
- 17) "sygnał świetlnym" - rozumie się przez to sygnał emitowany przez urządzenie wykonane z przezroczystych lub półprzezroczystych materiałów, podświetlonych od wewnątrz lub z tyłu, tak aby dawało to efekt świecącej powierzchni;
- 18) "sygnał dźwiękowym" - rozumie się przez to sygnał akustyczny (dźwiękowy) emitowany przez urządzenie przeznaczone do tego celu, bez użycia głosu ludzkiego i nieemitujące tego głosu, wskazujący na zaistnienie oraz - w razie potrzeby - trwanie i zakończenie niebezpiecznej sytuacji;

- 19) "sygnale ręcznym" - rozumie się przez to ustalony ruch lub układ rąk i dłoni, służący do kierowania osobami wykonującymi czynności mogące stwarzać zagrożenia dla bezpieczeństwa pracowników;
- 20) "komunikacie słownym" - rozumie się przez to ustaloną, krótką i jednoznaczną, informację słowną wypowiedzaną przez człowieka lub emitowaną jako głos ludzki, nakazującą określone postępowanie w celu zachowania bezpieczeństwa i ochrony zdrowia pracowników.

Dział II

Obiekty budowlane i teren zakładu pracy

§ 3. Budynek i inne obiekty budowlane, w których znajdują się pomieszczenia pracy, powinny być zbudowane i utrzymywane zgodnie z wymaganiami określonymi w przepisach techniczno-budowlanych.

§ 4. 1. Pracodawca jest obowiązany zapewnić na terenie zakładu pracy wykonane i oznakowane, zgodnie z Polskimi Normami i właściwymi przepisami, drogi komunikacyjne i transportowe, zwane dalej "drogami", drogi dla pieszych, zwane dalej "przejściami", i dojazdy pożarowe oraz utrzymywać je w stanie niestwarzającym zagrożeń dla użytkowników. Drogi i przejścia oraz dojazdy pożarowe nie mogą prowadzić przez miejsca, w których występują zagrożenia dla ich użytkowników.

2. Drogi i przejścia powinny posiadać wymiary odpowiednie do liczby potencjalnych użytkowników oraz rodzajów i wielkości stosowanych urządzeń transportowych i przemieszczanych ładunków. Minimalne wymiary dróg i przejść określają Polskie Normy.

3. Nawierzchnia dróg, placów manewrowych, postojowych i składowych, dojazdów pożarowych i przejść powinna być równa i twarda lub utwardzona oraz posiadać nośność odpowiednią do obciążenia wynikającego ze stosowanych środków transportowych oraz przemieszczanych i składowanych materiałów.

4. Drogi, przejścia oraz place manewrowe, postojowe i składowe powinny posiadać urządzenia lub inne rozwiązania techniczne zapewniające odprowadzanie wód opadowych.

§ 5. 1. Na drogach transportowych i w magazynach nie powinny występować progi ani stopnie. W przypadku zróżnicowania poziomów podłogi, różnice te powinny być wyrównane pochylniami o nachyleniu dostosowanym do rodzaju używanego środka transportu, ale nie większym niż 8 %.

2. Pochylnie powinny umożliwiać bezpieczne poruszanie się pracowników i dogodny transport ładunków.

§ 6. 1. Miejsca w zakładzie pracy, w których występują zagrożenia dla pracowników, powinny być oznakowane widocznymi barwami lub znakami bezpieczeństwa zgodnie z wymaganiami określonymi w załączniku nr 1 do rozporządzenia i w Polskich Normach.

2. Jeżeli oznakowanie, o którym mowa w ust. 1, nie jest wystarczające dla zapewnienia bezpieczeństwa i ochrony zdrowia pracownika, miejsca niebezpieczne powinny być wyłączone z użytkowania poprzez ich odpowiednie wyгородzenie lub w inny sposób.

3. Otwory i zagłębienia powinny być zamknięte odpowiednimi pokrywami, a jeżeli jest to niemożliwe - właściwie ogrodzone i oznakowane.

4. Miejsca niebezpieczne na przejściach zagrażające potknięciem się, upadkiem lub uderzeniem (np. stopnie) powinny być pomalowane barwami bezpieczeństwa zgodnie z Polskimi Normami.

5. Na drogach - w miejscach, w których możliwe jest niespodziewane wtargnięcie pieszych, w szczególności przed bramami, drzwiami i przejściami, należy ustawić bariery lub zastosować inne skuteczne środki ochronne.

§ 7. 1. Dróg, przejść i dojazdów pożarowych nie wolno zastawiać materiałami, środkami transportu, sprzętem i innymi przedmiotami.

2. Na skrzyżowaniach dróg powinna być zapewniona dobra widoczność.

§ 8.⁽³⁾ W tunelach przeznaczonych do stałej komunikacji nie powinny znajdować się rurociągi służące do transportu materiałów niebezpiecznych, o których mowa w § 91, oraz transportu cieczy lub gazów pod ciśnieniem albo o temperaturze wyższej niż 70 °C lub niższej niż -15 °C. Wymóg ten nie dotyczy przewodów służących do ogrzewania tunelu, jeżeli temperatura czynnika grzewczego nie

przekracza 95 °C.

§ 9. 1. Pracodawca jest obowiązany zapewnić drogi ewakuacyjne ze wszystkich pomieszczeń obiektu budowlanego, w których mogą przebywać pracownicy, umożliwiające szybkie wydostanie się pracowników na otwartą przestrzeń. Drogi ewakuacyjne oraz dojścia do nich prowadzące nie mogą być zastawiane.

2. Wymagania dla dróg ewakuacyjnych i warunki ewakuacji określają przepisy techniczno-budowlane i dotyczące ochrony przeciwpożarowej.

§ 10. 1. We wszystkich miejscach na terenie zakładu pracy, w których mogą przebywać pracownicy, pracodawca jest obowiązany zapewnić oświetlenie elektryczne w porze nocnej lub jeżeli oświetlenie dzienne jest niewystarczające. Wymagania dotyczące oświetlenia określają Polskie Normy.

2. Instalacje i urządzenia elektryczne powinny być tak wykonane i eksploatowane, aby nie narażały pracowników na porażenie prądem elektrycznym, przepięcia atmosferyczne, szkodliwe oddziaływanie pól elektromagnetycznych oraz nie stanowiły zagrożenia pożarowego, wybuchowego i nie powodowały innych szkodliwych skutków.

§ 11. ⁽⁴⁾ Zakład pracy powinien być wyposażony w urządzenia zapobiegające zanieczyszczeniu lub skażeniu, w stopniu szkodliwym dla zdrowia ludzkiego - powietrza, gruntu oraz wód - substancjami chemicznymi, pyłami, środkami promieniotwórczymi albo szkodliwymi czynnikami biologicznymi, w związku z produkcją bądź inną działalnością zakładu pracy.

§ 12. Pracodawca jest obowiązany zapewnić ochronę obiektów budowlanych i urządzeń technicznych przed gromadzeniem się ładunków i wyładowaniami elektryczności statycznej - stwarzającymi zagrożenia w środowisku pracy.

§ 13. 1. Pracodawca jest obowiązany zapewnić dostateczną ilość wody zdatnej do picia oraz do celów higienicznosanitarnych, gospodarczych i przeciwpożarowych.

2. Ilość wody do celów higienicznych przypadająca dziennie na każdego pracownika jednocześnie zatrudnionego nie może być mniejsza niż:

- 1) 120 l - przy pracach w kontakcie z substancjami szkodliwymi, trującymi lub zakaźnymi albo powodującymi silne zabrudzenie pyłami, w tym 90 l w przypadku korzystania z natrysków;
- 2) 90 l - przy pracach brudzących, wykonywanych w wysokiej temperaturze lub wymagających zapewnienia należytej higieny procesów technologicznych, w tym 60 l w przypadku korzystania z natrysków;
- 3) 30 l - przy pracach niewymienionych w pkt 1 i 2.

3. Niezależnie od ilości wody, określonej w ust. 2, należy zapewnić wodę niezbędną do utrzymania czystości pomieszczeń i terenu zakładu pracy w ilości co najmniej 1,5 l na dobę na każdy metr kwadratowy powierzchni podłogi, wymagającej zmywania, oraz co najmniej 2,5 l na dobę na każdy metr kwadratowy powierzchni terenu poza budynkami, wymagającej polewania (tereny zielone, utwardzone ulice, place itp.).

Dział III

Pomieszczenia pracy

Rozdział 1

Przepisy ogólne

§ 14. Pracodawca jest obowiązany utrzymywać pomieszczenia pracy w czystości i porządku oraz zapewnić ich okresowe remonty i konserwacje w celu zachowania wymagań bezpieczeństwa i higieny pracy.

§ 15. 1. Pomieszczenia pracy i ich wyposażenie powinny zapewniać pracownikom bezpieczne i

higieniczne warunki pracy. W szczególności w pomieszczeniach pracy należy zapewnić oświetlenie naturalne i sztuczne, odpowiednią temperaturę, wymianę powietrza oraz zabezpieczenie przed wilgocią, niekorzystnymi warunkami cieplnymi i nasłonecznieniem, drganiami oraz innymi czynnikami szkodliwymi dla zdrowia i uciążliwościami.

2. W pomieszczeniach pracy, w których występują czynniki szkodliwe dla zdrowia (wysoka temperatura, hałas, drgania, promieniowanie, gazy, pyły, pary itp.) powinny być zastosowane rozwiązania techniczne uniemożliwiające przedostawanie się tych czynników do innych pomieszczeń pracy oraz do pomieszczeń higienicznosanitarnych.

3. Ściany i sufity pomieszczeń pracy, w których wydzielają się substancje szkodliwe dla zdrowia pracowników lub pyły niebezpieczne pod względem wybuchowym, powinny mieć pokrycie ochronne, zabezpieczające przed adsorpcją i gromadzeniem się pyłu oraz powinny być przystosowane do łatwego czyszczenia lub zmywania.

4. Jeżeli ze względu na rodzaj wykonywanych robót lub rodzaj stosowanych urządzeń może zachodzić niebezpieczeństwo wybuchu, stropy, dachy i ściany pomieszczeń pracy powinny być wykonane zgodnie z wymaganiami bezpieczeństwa dla tego rodzaju robót lub znajdujących się tam urządzeń oraz zgodnie z przepisami techniczno-budowlanymi.

§ 16. 1. W pomieszczeniach oraz na drogach znajdujących się w obiektach budowlanych podłogi powinny być stabilne, równe, nieśliskie, niepyłące i odporne na ścieranie oraz nacisk, a także łatwe do utrzymania w czystości.

2. W pomieszczeniach, w których mogą wystąpić mieszaniny wybuchowe palnych par, pyłów lub gazów z powietrzem, powierzchnie podłóg powinny być wykonane z materiału niepowodującego iskrzenia mechanicznego lub wyładowań elektrostatycznych.

3. Jeżeli podłoga jest wykonana z materiału będącego dobrym przewodnikiem ciepła lub jeżeli przy wykonywaniu pracy występuje jej zamoczenie, w przejściach oraz w miejscach do stania i siedzenia powinny znajdować się podesty izolujące od zimna lub wilgoci albo powinny być stosowane inne środki izolujące. Podesty powinny być stabilne, wytrzymałe na obciążenie użytkowe, zabezpieczające przed poślizgiem i potknięciem oraz łatwe do utrzymania w czystości.

§ 17. W pomieszczeniach magazynowych i na drogach znajdujących się w obiektach budowlanych powinny być umieszczone informacje o dopuszczalnym obciążeniu stropów.

§ 18. 1. Pomieszczenia stałej pracy nie powinny być lokalizowane poniżej poziomu otaczającego terenu, z wyjątkiem pomieszczeń, o których mowa w ust. 2, oraz jeżeli wymaga tego rodzaj produkcji (w chłodniach, rozlewniach win itp.).

2. Poniżej poziomu otaczającego terenu mogą znajdować się pomieszczenia pracy w garażu, kotłowni i warsztatach podręcznych, pomieszczenia handlowe, usługowe i gastronomiczne w ulicznych przejściach podziemnych, w podziemnych stacjach komunikacyjnych i tunelach, w domach handlowych i hotelach oraz w obiektach zabytkowych, pod warunkiem zachowania wymagań przepisów techniczno-budowlanych i po uzyskaniu zgody właściwego państwowego wojewódzkiego inspektora sanitarnego, wydanej w porozumieniu z okręgowym inspektorem pracy.

3. Na warunkach określonych w ust. 2 i w przypadku zapewnienia oświetlenia dziennego, pomieszczenia stałej pracy mogą znajdować się w suterrenach lub piwnicach.

§ 19. 1. Powierzchnia i wysokość pomieszczeń pracy powinny zapewniać spełnienie wymagań bezpieczeństwa i higieny pracy, z uwzględnieniem rodzaju wykonywanej pracy, stosowanych technologii oraz czasu przebywania pracowników w tych pomieszczeniach.

2. Na każdego z pracowników jednocześnie zatrudnionych w pomieszczeniach stałej pracy powinno przypadać co najmniej 13 m³ wolnej objętości pomieszczenia oraz co najmniej 2 m² wolnej powierzchni podłogi (niezajętej przez urządzenia techniczne, sprzęt itp.).

§ 20. 1. Wysokość pomieszczenia stałej pracy nie może być mniejsza niż:

- 1) 3 m w świetle - jeżeli w pomieszczeniu nie występują czynniki szkodliwe dla zdrowia;
- 2) 3,3 m w świetle - jeżeli w pomieszczeniu prowadzone są prace powodujące występowanie czynników szkodliwych dla zdrowia.

2. Wysokość pomieszczeń, o których mowa w ust. 1, może być obniżona w przypadku zastosowania

klimatyzacji - pod warunkiem uzyskania zgody państwowego wojewódzkiego inspektora sanitarnego.

3. Wysokość określona w ust. 1 pkt 1 może być zmniejszona do:

- 1) 2,5 m w świetle:
    - a) jeżeli w pomieszczeniu zatrudnionych jest nie więcej niż 4 pracowników, a na każdego z nich przypada co najmniej po 15 m³ wolnej objętości pomieszczenia lub
    - b) w pomieszczeniu usługowym lub produkcyjnym drobnej wytwórczości mieszczącym się w budynku mieszkalnym, jeżeli przy wykonywanych pracach nie występują pyły lub substancje szkodliwe dla zdrowia, hałas nie przekracza dopuszczalnych wartości poziomu dźwięku w budynkach mieszkalnych, określonych w Polskich Normach, a na jednego pracownika przypada co najmniej 15 m³ wolnej objętości pomieszczenia;
  - 2) 2,2 m w świetle - w dyżurce, portierni, kantorze, kiosku ulicznym, dworcowym i innym oraz w pomieszczeniu usytuowanym na antresoli otwartej do większego pomieszczenia.
4. Wysokość pomieszczenia czasowej pracy nie może być mniejsza niż:
- 1) 2,2 m w świetle - jeżeli w pomieszczeniu nie występują czynniki szkodliwe dla zdrowia;
  - 2) 2,5 m w świetle - jeżeli w pomieszczeniu prowadzone są prace powodujące występowanie czynników szkodliwych dla zdrowia.

5. W pomieszczeniu o stropie pochyłym wymagania określone w ust. 1, 3 i 4 stosuje się do średniej wysokości pomieszczenia, przy czym w najniższym miejscu wysokość pomieszczenia nie może być mniejsza w świetle niż 1,9 m (licząc od poziomu podłogi do najniższej położonej części konstrukcyjnej sufitu).

§ 21. 1. Do pomieszczeń i stanowisk pracy położonych na różnych poziomach powinny prowadzić bezpieczne dojścia stałymi schodami lub pochylniami.

2. Nawierzchnie schodów, pomostów i pochylni nie powinny być śliskie, a w miejscach, w których może występować zaleganie pyłów - powinny być ażurowe.

3. Zamocowane na stałe drabiny lub klamry mogą być stosowane jako dojścia dodatkowe oprócz schodów, a zamiast schodów - tylko w wyjątkowych przypadkach uzasadnionych względami użytkowymi lub gdy nie ma technicznych możliwości ich zastosowania.

4. Wymagania, jakie powinny spełniać schody i pochylnie, określają przepisy techniczno-budowlane.

§ 22. 1. Wymiary otworów drzwiowych w każdym pomieszczeniu powinny być odpowiednie do liczby pracowników z nich korzystających oraz do rodzaju i wielkości używanych urządzeń transportowych i przemieszczanych ładunków. Wymiary otworów drzwiowych określa Polska Norma.

2. Sposób otwierania drzwi z pomieszczeń pracy i z pomieszczeń higienicznosanitarnych powinien odpowiadać wymaganiom przepisów techniczno-budowlanych i dotyczących ochrony przeciwpożarowej.

3. Drzwi rozsuwane muszą być wyposażone w urządzenia zapobiegające ich wypadnięciu z prowadnic.

4. Drzwi i bramy otwierające się do góry muszą być wyposażone w urządzenia zapobiegające ich przypadkowemu opadaniu.

5. Wrota bram powinny być wyposażone w urządzenia zapobiegające ich przypadkowemu zamknięciu.

6. Wahadłowe drzwi i bramy muszą być przezroczyste lub posiadać przezroczyste panele.

7. Drzwi i bramy przezroczyste powinny być wykonane z materiału odpornego na rozbicie lub ze szkła hartowanego oraz odpowiednio oznakowane w widocznym miejscu.

8. Pomiędzy pomieszczeniami nie należy wykonywać progów, chyba że warunki techniczne wymagają ich zastosowania. W takich przypadkach należy je oznaczyć w sposób widoczny.

9. Drzwi i bramy otwierane i zamykane mechanicznie powinny tak funkcjonować, aby nie stwarzały zagrożenia urazem. Drzwi takie powinny mieć zamontowane łatwo rozpoznawalne i łatwo dostępne z obu stron urządzenia do ich zatrzymywania, a także powinny być przystosowane do ręcznego otwierania.

§ 23. Pomieszczenia pracy, w których przebywają pracownicy, nie mogą być zamykane w sposób uniemożliwiający wyjście z pomieszczenia. Jeżeli istnieją względy wymagające zamykania pomieszczeń w czasie pracy przed osobami nieupoważnionymi, należy stosować przy drzwiach zamki uniemożliwiające wejście z zewnątrz, a jednocześnie umożliwiające wyjście z pomieszczenia bez użycia klucza. W takiej sytuacji należy przewidzieć możliwość powiadamiania pracowników znajdujących się w takich pomieszczeniach o niebezpieczeństwie grożącym z zewnątrz.

§ 24. 1. Szyby w oknach oraz inne przedmioty i powierzchnie szklane, znajdujące się w pomieszczeniach pracy, narażone na uszkodzenia w związku z rodzajem prowadzonych prac, powinny być od strony, po której mogą znajdować się ludzie, osłonięte siatką zabezpieczającą przed odłamkami szkła.

2. Przezroczyste ściany działowe, znajdujące się w pomieszczeniach pracy, w pobliżu takich pomieszczeń lub wzdłuż przejść - muszą być jednoznacznie oznakowane oraz wykonane z materiału odpornego na rozbicie lub tak osłonięte, aby niemożliwe było zetknięcie się pracownika ze ścianą lub jego zranienie w razie rozbicia tej ściany.

Rozdział 2

Oświetlenie

§ 25. W pomieszczeniach stałej pracy należy zapewnić oświetlenie dzienne, chyba że jest to niemożliwe lub niewskazane ze względu na technologię produkcji, a na stosowanie oświetlenia wyłącznie elektrycznego pracodawca uzyskał zgodę właściwego państwowego wojewódzkiego inspektora sanitarnego wydaną w porozumieniu z okręgowym inspektorem pracy.

§ 26. 1. Oświetlenie dzienne na poszczególnych stanowiskach pracy powinno być dostosowane do rodzaju wykonywanych prac i wymaganej dokładności oraz powinno spełniać wymagania określone w Polskiej Normie.

2. Niezależnie od oświetlenia dziennego w pomieszczeniach pracy należy zapewnić oświetlenie elektryczne o parametrach zgodnych z Polskimi Normami.

§ 27. 1. Stosunek wartości średnich natężenia oświetlenia w pomieszczeniach sąsiadujących ze sobą, przez które odbywa się komunikacja wewnętrzna, nie powinien być większy niż 5 do 1.

2. Przy wyjściu z pomieszczeń, w których ze względów technologicznych praca jest wykonywana w ciemności (np. ciemnie optyczne), powinny być zapewnione warunki umożliwiające stopniową adaptację wzroku.

§ 28. ⁽⁵⁾ W pomieszczeniach i miejscach pracy, w których w razie awarii oświetlenia mogą wystąpić zagrożenia dla życia lub zdrowia pracowników, należy zapewnić oświetlenie awaryjne spełniające wymagania określone w odrębnych przepisach i Polskich Normach.

§ 28a. Instalacje oświetleniowe w pomieszczeniach, w których znajdują się miejsca pracy, oraz w korytarzach powinny być dobrane i wykonane tak, aby nie narażały pracownika na wypadek powodowany rodzajem zainstalowanego oświetlenia.

§ 29. 1. Okna, świetliki i naświetla w pomieszczeniach pracy o dużej wilgotności powietrza powinny być wykonane w sposób zapobiegający skraplaniu się w nich pary wodnej. W przypadku szczególnie dużego zaparowania pomieszczenia i możliwości spadania kropeł wody na stanowisko pracy należy zainstalować rynienki lub inne urządzenia odprowadzające wodę z okien, świetlików i naświetli.

2. Szyby w oknach i świetlikach powinny być czyste oraz przepuszczać dostateczną ilość światła. Do mycia okien i świetlików powinien być zapewniony dogodny i bezpieczny dostęp.

3. Okna i świetliki powinny być wyposażone w odpowiednie urządzenia eliminujące nadmierne operowanie promieni słonecznych padających na stanowiska pracy.

4. Okna i świetliki, przeznaczone do wietrzenia pomieszczeń, należy wyposażyć w urządzenia pozwalające na otwieranie ich w sposób łatwy i bezpieczny z poziomu podłogi oraz ustawienie części otwieranych w pożądanym położeniu.

Rozdział 3

Ogrzewanie i wentylacja

§ 30. W pomieszczeniach pracy należy zapewnić temperaturę odpowiednią do rodzaju wykonywanej pracy (metod pracy i wysiłku fizycznego niezbędnego do jej wykonania) nie niższą niż 14 °C (287 K),

chyba że względy technologiczne na to nie pozwalają. W pomieszczeniach pracy, w których jest wykonywana lekka praca fizyczna, i w pomieszczeniach biurowych temperatura nie może być niższa niż 18 °C (291 K).

§ 31. Pomieszczenia i stanowiska pracy powinny być zabezpieczone przed niekontrolowaną emisją ciepła w drodze promieniowania, przewodzenia i konwekcji oraz przed napływem chłodnego powietrza z zewnątrz.

§ 32. 1. W pomieszczeniach pracy powinna być zapewniona wymiana powietrza wynikająca z potrzeb użytkowych i funkcji tych pomieszczeń, bilansu ciepła i wilgotności oraz zanieczyszczeń stałych i gazowych.

2. W pomieszczeniach pracy, w których wydzielają się substancje szkodliwe dla zdrowia, powinna być zapewniona taka wymiana powietrza, aby nie były przekraczane wartości najwyższych dopuszczalnych stężeń tych substancji.

3. Wymagania dotyczące parametrów powietrza w pomieszczeniach pracy określają odrębne przepisy i Polskie Normy.

§ 33. W pomieszczeniach pracy, w których następuje wydzielanie się ciepła przez promieniowanie w ilości przekraczającej na stanowiskach pracy

$$2.500 \frac{\text{kJ} \times \text{godz.}}{\text{m}^2}$$

należy stosować nawiewną wentylację miejscową. Parametry nawiewanego powietrza powinny spełniać wymagania dla mikroklimatu gorącego, określone w przepisach w sprawie najwyższych dopuszczalnych stężeń i natężeń czynników szkodliwych dla zdrowia w środowisku pracy.

§ 34. Urządzenia lub ich części, z których mogą wydzielać się szkodliwe gazy, pary lub pyły, powinny być zhermetyzowane. W razie niemożliwości zhermetyzowania, urządzenia te powinny być wyposażone w miejscowe wyciągi.

§ 35. 1. Powietrze doprowadzane do pomieszczeń pracy z zewnątrz przy zastosowaniu klimatyzacji lub wentylacji mechanicznej powinno być oczyszczone z pyłów i substancji szkodliwych dla zdrowia.

2. Klimatyzacja lub wentylacja nie może powodować przeciągów, wyziębienia lub przegrzewania pomieszczeń pracy. Nie dotyczy to wentylacji awaryjnej.

3. Strumień powietrza pochodzący z urządzeń wentylacji nawiewnej nie powinien być skierowany bezpośrednio na stanowisko pracy.

§ 36. 1. Maksymalna temperatura nawiewanego powietrza nie powinna przekraczać 70 °C (343 K) przy nawiewie powietrza na wysokości nie mniejszej niż 3,5 m od poziomu podłogi stanowiska pracy i 45 °C (318 K) - w pozostałych przypadkach.

2. W pomieszczeniach pracy, w których występują łatwo palne lub niebezpieczne pod względem wybuchowym pyły, gazy lub pary, maksymalna temperatura nawiewanego powietrza powinna być zgodna z przepisami w sprawie ochrony przeciwpożarowej.

§ 37. 1. W przypadku zastosowania systemu klimatyzacji lub wentylacji mechanicznej należy zapewnić:

- 1) odpowiednią konserwację urządzeń i instalacji klimatyzacyjnych i wentylacyjnych w celu niedopuszczenia do awarii;
- 2) stosowanie środków mających na celu ograniczenie natężenia i rozprzestrzeniania się hałasu i drgań powodowanych pracą urządzeń klimatyzacyjnych i wentylacyjnych.

2. Jeżeli w związku z wydzielaniem się w procesie pracy substancji szkodliwych dla zdrowia awaria wentylacji może zagrażać zdrowiu pracowników, należy zastosować system kontrolny sygnalizujący stan zagrożenia.

§ 38. 1. Przy stosowaniu w pomieszczeniach pracy wentylacji mechanicznej z recyrkulacją powietrza ilość powietrza świeżego nie powinna być mniejsza niż 10 % ogólnej ilości wymienianego powietrza.

2. W powietrzu wprowadzanym do pomieszczeń pracy przy stosowaniu recyrkulacji zanieczyszczenie czynnikami szkodliwymi dla zdrowia nie powinno przekraczać poziomu, przy którym suma stosunków stężeń poszczególnych substancji do odpowiadających im wartości najwyższych dopuszczalnych stężeń przekracza 0,3.

3.⁽⁶⁾ Recyrkulacja powietrza nie powinna być stosowana w pomieszczeniach pracy, w których występują szkodliwe czynniki biologiczne, czynniki chemiczne stwarzające zagrożenia określone w przepisach w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy związanej z występowaniem w miejscu pracy czynników chemicznych, materiały wydzielające nieprzyjemne lub uciążliwe zapachy albo możliwe jest nagłe zwiększenie stężenia niebezpiecznych substancji chemicznych, a także w przestrzeniach zagrożonych wybuchem.

Dział IV

Procesy pracy

Rozdział 1

Przepisy ogólne

§ 39.⁽⁷⁾ 1. Pracodawca realizuje obowiązek zapewnienia pracownikom bezpieczeństwa i higieny pracy, w szczególności przez zapobieganie zagrożeniom związanym z wykonywaną pracą, właściwą organizacją pracy, stosowanie koniecznych środków profilaktycznych oraz informowanie i szkolenie pracowników.

2. Obowiązek, o którym mowa w ust. 1, powinien być realizowany na podstawie ogólnych zasad dotyczących zapobiegania wypadkom i chorobom związanym z pracą, w szczególności przez:

- 1) zapobieganie zagrożeniom;
- 2) przeprowadzanie oceny ryzyka związanego z zagrożeniami, które nie mogą być wykluczone;
- 3) likwidowanie zagrożeń u źródeł ich powstawania;
- 4) dostosowanie warunków i procesów pracy do możliwości pracownika, w szczególności przez odpowiednie projektowanie i organizowanie stanowisk pracy, dobór maszyn i innych urządzeń technicznych oraz narzędzi pracy, a także metod produkcji i pracy - z uwzględnieniem zmniejszenia uciążliwości pracy, zwłaszcza pracy monotonnej i pracy w ustalonym z góry tempie, oraz ograniczenia negatywnego wpływu takiej pracy na zdrowie pracowników;
- 5) stosowanie nowych rozwiązań technicznych;
- 6) zastępowanie niebezpiecznych procesów technologicznych, urządzeń, substancji i innych materiałów - bezpiecznymi lub mniej niebezpiecznymi;
- 7) nadawanie priorytetu środkom ochrony zbiorowej przed środkami ochrony indywidualnej;
- 8) instruowanie pracowników w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy.

§ 39a.⁽⁸⁾ 1. Pracodawca ocenia ryzyko zawodowe występujące przy wykonywanych pracach, w szczególności przy doborze wyposażenia stanowisk i miejsc pracy, stosowanych substancji i preparatów chemicznych, biologicznych, rakotwórczych lub mutagennych oraz zmianie organizacji pracy. Podczas oceny ryzyka zawodowego uwzględnia się wszystkie czynniki środowiska pracy występujące przy wykonywanych pracach oraz sposoby wykonywania prac.

2. Stosowane w następstwie oceny ryzyka zawodowego środki profilaktyczne, metody oraz organizacja pracy powinny:

- 1) zapewniać zwiększenie poziomu bezpieczeństwa i ochrony zdrowia pracowników;
- 2) być zintegrowane z działalnością prowadzoną przez pracodawcę na wszystkich poziomach struktury organizacyjnej zakładu pracy.

3. Pracodawca prowadzi dokumentację oceny ryzyka zawodowego oraz zastosowanych niezbędnych środków profilaktycznych. Dokument potwierdzający dokonanie oceny ryzyka zawodowego powinien uwzględniać w szczególności:

- 1) opis ocenianego stanowiska pracy, w tym wyszczególnienie:
  - a) stosowanych maszyn, narzędzi i materiałów,
  - b) wykonywanych zadań,
  - c) występujących na stanowisku niebezpiecznych, szkodliwych i uciążliwych czynników środowiska

- pracy,
- d) stosowanych środków ochrony zbiorowej i indywidualnej,
  - e) osób pracujących na tym stanowisku;
- 2) wyniki przeprowadzonej oceny ryzyka zawodowego dla każdego z czynników środowiska pracy oraz niezbędne środki profilaktyczne zmniejszające ryzyko;
  - 3) datę przeprowadzonej oceny oraz osoby dokonujące oceny.

§ 39b.⁽⁹⁾ Przy pracach stwarzających zagrożenia, gdy wymaga tego sytuacja, do kierowania ludźmi wykonującymi te prace powinny być stosowane sygnały bezpieczeństwa - ręczne lub komunikaty słowne, zgodnie z wymaganiami określonymi w załączniku nr 1 do rozporządzenia.

§ 39c.⁽¹⁰⁾ Pracodawca informuje pracowników o istniejących zagrożeniach, w szczególności o zagrożeniach, przed którymi chronić ich będą środki ochrony indywidualnej oraz przekazuje informacje o tych środkach i zasadach ich stosowania. Szczegółowe zasady stosowania środków ochrony indywidualnej określa załącznik nr 2 do rozporządzenia.

§ 40. 1. Pracodawca jest obowiązany zapewnić systematyczne kontrole stanu bezpieczeństwa i higieny pracy ze szczególnym uwzględnieniem organizacji procesów pracy, stanu technicznego maszyn i innych urządzeń technicznych oraz ustalić sposoby rejestracji nieprawidłowości i metody ich usuwania.

2. W razie stwierdzenia bezpośredniego zagrożenia dla życia lub zdrowia pracowników, osoba kierująca pracownikami jest obowiązana do niezwłocznego wstrzymania prac i podjęcia działań w celu usunięcia tego zagrożenia.

§ 41. 1. Pracodawca jest obowiązany udostępnić pracownikom, do stałego korzystania, aktualne instrukcje bezpieczeństwa i higieny pracy dotyczące:

- 1) stosowanych w zakładzie procesów technologicznych oraz wykonywania prac związanych z zagrożeniami wypadkowymi lub zagrożeniami zdrowia pracowników;
- 2) obsługi maszyn i innych urządzeń technicznych;
- 3) postępowania z materiałami szkodliwymi dla zdrowia i niebezpiecznymi;
- 4) udzielania pierwszej pomocy.

2. Instrukcje, o których mowa w ust. 1, powinny w sposób zrozumiały dla pracowników wskazywać czynności, które należy wykonać przed rozpoczęciem danej pracy, zasady i sposoby bezpiecznego wykonywania pracy, czynności do wykonania po jej zakończeniu oraz zasady postępowania w sytuacjach awaryjnych stwarzających zagrożenia dla życia lub zdrowia pracowników. Instrukcje dotyczące prac związanych ze stosowaniem niebezpiecznych substancji i preparatów chemicznych powinny uwzględniać informacje zawarte w kartach charakterystyki tych substancji i preparatów.

§ 42. Zmiany w procesie technologicznym, zmiany konstrukcyjne urządzeń technicznych oraz zmiany w sposobie użytkowania pomieszczeń powinny być poprzedzone oceną pod względem bezpieczeństwa i higieny pracy, w trybie ustalonym przez pracodawcę.

§ 43. 1.⁽¹¹⁾ Jeżeli w pomieszczeniu pracy, w którym zatrudniona jest jedna osoba, mogą w sytuacji awaryjnej wystąpić zagrożenia dla zdrowia lub życia pracowników, a w szczególności zagrożenia: pożarowe, wybuchowe, porażenia prądem elektrycznym, wydzielanie się gazów lub par substancji sklasyfikowanych jako niebezpieczne - pracodawca wprowadza obowiązek meldowania się tej osoby w ustalony sposób w oznaczonych porach.

2. Pracodawca powinien ustalić rodzaje pomieszczeń, o których mowa w ust. 1, a także określić sposób meldowania się oraz postępowania w razie braku meldunków.

§ 44. 1. Pracodawca jest obowiązany zapewnić pracownikom sprawnie funkcjonujący system pierwszej pomocy w razie wypadku oraz środki do udzielania pierwszej pomocy. W szczególności pracodawca powinien zapewnić:

- 1)⁽¹²⁾ punkty pierwszej pomocy w wydziałach (oddziałach), w których wykonywane są prace powodujące duże ryzyko wypadku lub związane z wydzielaniem się par, gazów albo pyłów substancji sklasyfikowanych jako niebezpieczne ze względu na ostre działanie toksyczne;
- 2) apteczki w poszczególnych wydziałach (oddziałach) zakładu pracy.

2. Ilość, usytuowanie i wyposażenie punktów pierwszej pomocy i apteczek powinny być ustalone w porozumieniu z lekarzem sprawującym profilaktyczną opiekę zdrowotną nad pracownikami, z uwzględnieniem rodzajów i nasilenia występujących zagrożeń.

3. Obsługa punktów i apteczek, o których mowa w ust. 1, na każdej zmianie powinna być powierzana wyznaczonym pracownikom, przeszkolonym w udzielaniu pierwszej pomocy.

4. W punktach pierwszej pomocy i przy apteczkach, w widocznych miejscach, powinny być wywieszane instrukcje o udzielaniu pierwszej pomocy w razie wypadku oraz wykazy pracowników, o których mowa w ust. 3.

5. Punkty pierwszej pomocy i miejsca usytuowania apteczek powinny być odpowiednio oznakowane, zgodnie z Polską Normą, i łatwo dostępne.

Rozdział 2

Organizacja stanowisk pracy

§ 45. 1. Stanowiska pracy powinny być urządzone stosownie do rodzaju wykonywanych na nich czynności oraz psychofizycznych właściwości pracowników, przy czym wymiary wolnej (niezajętej przez urządzenia) powierzchni stanowiska pracy powinny zapewnić pracownikom swobodę ruchu wystarczającą do wykonywania pracy w sposób bezpieczny, z uwzględnieniem wymagań ergonomii.

2.⁽¹³⁾ Stanowiska pracy, na których występuje ryzyko pożaru, wybuchu, upadku lub wyrzucenia przedmiotów albo pojawienia się czynników szkodliwych dla zdrowia lub niebezpiecznych, powinny być zaopatrzone w odpowiednie urządzenia ochronne.

3. Stanowiska pracy, na których wykonywane prace powodują występowanie czynników szkodliwych dla zdrowia lub niebezpiecznych, powinny być tak usytuowane i zorganizowane, aby pracownicy zatrudnieni na innych stanowiskach nie byli narażeni na te czynniki.

4. Stanowiska pracy znajdujące się na zewnątrz pomieszczeń powinny być tak usytuowane i zorganizowane, aby pracownicy byli chronieni przed zagrożeniami związanymi w szczególności:

- 1) z warunkami atmosferycznymi, w tym opadami, niską lub wysoką temperaturą, silnym wiatrem i spadającymi przedmiotami;
- 2) ze szkodliwym dla zdrowia hałasem, jak również szkodliwymi gazami, parami lub pyłami.

W razie niebezpieczeństwa powinno być możliwe szybkie opuszczenie stanowisk pracy przez pracowników lub, w razie potrzeby, udzielenie im szybkiej pomocy.

§ 46. 1. Na stanowiskach pracy należy zapewnić wynikającą z technologii powierzchnię oraz odpowiednie urządzenia pomocnicze przeznaczone na składowanie materiałów, wyrobów, przyrządów, narzędzi i odpadów.

2. Na stanowiskach pracy nie wolno przechowywać surowców, gotowych wyrobów, materiałów pomocniczych i odpadów w ilościach większych od wynikających z potrzeb technologicznych, umożliwiających utrzymanie ciągłości pracy na danej zmianie. Odpady produkcyjne powinny być sukcesywnie usuwane.

3.⁽¹⁴⁾ Materiały stosowane do czyszczenia, nasycone lub zanieczyszczone podczas pracy substancjami i preparatami sklasyfikowanymi jako niebezpieczne albo wydzielające uciążliwe zapachy - należy przechowywać w zamkniętych naczyniach z materiału niepalnego oraz co najmniej raz na dobę usuwać z pomieszczeń pracy i niszczyć w sposób określony w instrukcjach, o których mowa w § 41.

§ 47. 1. Do każdego stanowiska pracy powinno być zapewnione bezpieczne i wygodne dojście, przy czym jego wysokość na całej długości nie powinna być mniejsza w świetle niż 2 m.

2. W przypadkach uzasadnionych względami konstrukcyjnymi maszyn i innych urządzeń technicznych dopuszcza się zmniejszenie wysokości dojścia do 1,8 m przy jego odpowiednim zabezpieczeniu i oznakowaniu znakami bezpieczeństwa zgodnymi z Polską Normą.

3. Przejścia między maszynami a innymi urządzeniami lub ścianami przeznaczone tylko do obsługi tych urządzeń powinny mieć szerokość co najmniej 0,75 m; jeżeli w przejściach tych odbywa się ruch dwukierunkowy, szerokość ich powinna wynosić co najmniej 1 m.

§ 48. Pracodawca zatrudniający pracowników niepełnosprawnych powinien zapewnić dostosowanie stanowisk pracy oraz dojść do nich - do potrzeb i możliwości tych pracowników, wynikających ze

zmniejszonej sprawności.

§ 49. 1. Przy wykonywaniu pracy niewymagającej stale pozycji stojącej należy zapewnić pracownikom możliwość siedzenia.

2. Przy wykonywaniu pracy wymagającej stale pozycji stojącej lub chodzenia należy zapewnić pracownikom możliwość odpoczynku w pobliżu miejsca pracy w pozycji siedzącej.

3. Siedziska powinny spełniać wymagania Polskich Norm.

§ 50. ⁽¹⁵⁾ 1. Stosowane w zakładach pracy drabiny przenośne powinny spełniać wymagania określone w Polskich Normach.

2. Drabiny przenośne powinny być stosowane zgodnie z ich przeznaczeniem, w sposób niestwarzający zagrożeń dla ich użytkowników i osób przebywających w pobliżu. Wymagania bezpieczeństwa przy stosowaniu drabin są określone w przepisach w sprawie minimalnych wymagań dotyczących bezpieczeństwa i higieny pracy w zakresie użytkowania maszyn przez pracowników podczas pracy.

Rozdział 3

Obsługa i stosowanie maszyn, narzędzi i innych urządzeń technicznych

§ 51. 1. Maszyny i inne urządzenia techniczne, zwane dalej "maszynami", powinny spełniać wymagania bezpieczeństwa i higieny pracy, określone w odrębnych przepisach, przez cały okres ich użytkowania.

2. Montaż, demontaż i eksploatacja maszyn, w tym ich obsługa, powinny odbywać się przy zachowaniu wymagań bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ergonomii, uwzględniających instrukcje zawarte w dokumentacji techniczno-ruchowej. Miejsce i sposób zainstalowania oraz użytkowania maszyn powinny uwzględniać minimalizację ryzyka zawodowego, w szczególności poprzez:

- 1) zapewnienie dostatecznej przestrzeni pomiędzy ruchomymi częściami maszyn a ruchomymi lub stałymi elementami otoczenia;
- 2) zapewnienie, aby wszystkie używane lub produkowane materiały bądź energia były w bezpieczny sposób dostarczane i odprowadzane ze stanowiska pracy.

§ 52. 1. Każda maszyna powinna być wyposażona w element sterowniczy przeznaczony do jej całkowitego i bezpiecznego zatrzymywania.

2. Gdy jest to konieczne w związku z zagrożeniami, jakie stwarza maszyna, i jej nominalnym czasem zatrzymania się, maszyna powinna być wyposażona w urządzenie do zatrzymywania awaryjnego.

3. Elementy sterownicze maszyn mające wpływ na bezpieczeństwo muszą być widoczne i możliwe do zidentyfikowania oraz oznakowane zgodnie z wymaganiami określonymi w Polskich Normach.

4. Elementy sterownicze nie mogą stwarzać jakichkolwiek zagrożeń, w szczególności spowodowanych ich niezamierzonym użyciem.

§ 53. Maszyny powinny być wyposażone w łatwo odróżniające się i odpowiednio oznakowane urządzenia do odłączania od wszystkich źródeł energii. Włączenie zasilania energią nie może powodować zagrożenia dla obsługi.

§ 54. 1. W przypadku zespołowej obsługi maszyny lub gdy stwarza ona zagrożenie dla otoczenia, należy zapewnić sygnalizację ostrzegawczą i alarmową - łatwo dostrzegalną i zrozumiałą.

2. Maszyny wielostanowiskowe powinny być wyposażone w urządzenia sygnalizacji dźwiękowej lub świetlnej automatycznie wysyłające sygnały uprzedzające o uruchomieniu maszyny. Sygnały powinny być odbierane na wszystkich stanowiskach pracy przy danej maszynie.

§ 55. 1. Elementy ruchome i inne części maszyn, które w razie zetknięcia się z nimi stwarzają zagrożenie, powinny być do wysokości co najmniej 2,5 m od poziomu podłogi (podestu) stanowiska pracy osłonięte lub zaopatrzone w inne skuteczne urządzenia ochronne, z wyjątkiem przypadków, gdy spełnienie tych wymagań nie jest możliwe ze względu na funkcję maszyny.

2. Pasy, łańcuchy, taśmy, koła zębate i inne elementy układów napędowych oraz części maszyn

zagrożące spadnięciem, znajdujące się nad stanowiskami pracy lub przejściami na wysokości ponad 2,5 m od poziomu podłogi, powinny być osłonięte co najmniej od dołu trwałymi osłonami.

3. Osłony stosowane na maszynach powinny uniemożliwiać bezpośredni dostęp do strefy niebezpiecznej. Osłony niepełne (wykonane z siatki, blachy perforowanej, prętów itp.) powinny znajdować się w takiej odległości od elementów niebezpiecznych, aby przy danej wielkości i kształcie otworów nie było możliwe bezpośrednie dotknięcie tych elementów. Odległości bezpieczeństwa określają Polskie Normy.

4. Maszyny powinny być oznakowane znakami i barwami bezpieczeństwa, zgodnie z wymaganiami określonymi w załączniku nr 1 do rozporządzenia oraz w Polskich Normach.

§ 56. 1. Urządzenia ochronne stosowane przy maszynach powinny spełniać następujące ogólne wymagania:

- 1) zapewniać bezpieczeństwo zarówno pracownikowi zatrudnionemu bezpośrednio przy obsłudze maszyny, jak i osobom znajdującym się w jej pobliżu;
- 2) działać niezawodnie, posiadać odpowiednią trwałość i wytrzymałość;
- 3) funkcjonować samoczynnie, niezależnie od woli i uwagi obsługującego, w przypadkach gdy jest to celowe i możliwe;
- 4) nie mogą być łatwo usuwane lub odłączane bez pomocy narzędzi;
- 5) nie mogą utrudniać wykonywania operacji technologicznej ani ograniczać możliwości śledzenia jej przebiegu oraz nie mogą powodować zagrożeń i dodatkowego obciążenia fizycznego lub psychicznego pracowników.

2. Urządzenia ochronne przy maszynach szczególnie niebezpiecznych powinny być tak skonstruowane, aby:

- 1) zdjęcie, otwarcie lub wyłączenie urządzenia ochronnego powodowało natychmiastowe zatrzymanie maszyny bądź jej niebezpiecznych elementów lub niemożliwe było zdjęcie albo otwarcie osłony podczas ruchu osłanianych elementów;
- 2) ponowne założenie, zamknięcie lub włączenie urządzenia ochronnego nie uruchamiało automatycznie maszyny.

3. Używanie maszyny bez wymaganego urządzenia ochronnego lub przy jego nieodpowiednim stosowaniu jest niedopuszczalne.

4. Szczegółowe wymagania dla urządzeń ochronnych określają Polskie Normy.

§ 57. Maszyny i narzędzia oraz ich urządzenia ochronne powinny być utrzymywane w stanie sprawności technicznej i czystości zapewniającej użytkowanie ich bez szkody dla bezpieczeństwa i zdrowia pracowników oraz stosowane tylko w procesach i warunkach, do których są przeznaczone.

§ 58. 1. O dostrzeżonych wadach lub uszkodzeniach maszyny pracownik powinien niezwłocznie zawiadomić przełożonego.

2. Maszyny, których uszkodzenie stwierdzono w czasie pracy, powinny być niezwłocznie zatrzymane i wyłączone z zasilania energią. Wznowienie pracy maszyny bez usunięcia uszkodzenia jest niedopuszczalne.

3. Maszyny niesprawne, uszkodzone lub pozostające w naprawie powinny być wycofane z użytkowania oraz wyraźnie oznakowane tablicami informacyjnymi i zabezpieczone w sposób uniemożliwiający ich uruchomienie.

§ 59. 1. Maszyn będących w ruchu nie wolno pozostawiać bez obsługi lub nadzoru, chyba że dokumentacja techniczno-ruchowa stanowi inaczej.

2. Pracodawca jest obowiązany ustalić rodzaje maszyn, które wymagają stałej obsługi, a pozostawianie ich bez niej może być przyczyną katastrofy, wybuchu lub pożaru, oraz ustalić szczegółowe warunki obsługi i nadzoru nad pracą tych maszyn.

§ 60. 1. Maszyn będących w ruchu nie wolno naprawiać, czyścić i smarować, z wyjątkiem smarowania za pomocą specjalnych urządzeń określonych w dokumentacji techniczno-ruchowej.

2. Pracownicy zatrudnieni przy obsłudze maszyn z ruchomymi elementami nie mogą pracować w odzieży z luźnymi (zwisającymi) częściami, jak np. luźno zakończone rękawy, krawaty, szaliki, poły, oraz bez nakryć głowy okrywających włosy.

§ 61. 1. Jeżeli obsługa, naprawa, remont lub konserwacja maszyn powoduje zagrożenia dla bezpieczeństwa lub zdrowia pracowników - pracodawca powinien zapewnić, aby czynności te wykonywane były przez pracowników upoważnionych i posiadających odpowiednie przygotowanie.

2. W czasie ruchu maszyny niedopuszczalne jest ręczne zakładanie i zrzucanie pasów pędnych, lin i taśm. Czynności te mogą być wykonywane wyłącznie przy użyciu specjalnych urządzeń przeznaczonych do tego celu.

3. Pędnie powinny posiadać urządzenia do zawieszania pasów pędnych zapobiegające zetknięciu się zrzucanych pasów, lin lub taśm z częściami pędni będącymi w ruchu.

4. Pasy pędne, liny i taśmy pędne mogą być napinane, naprawiane, łączone, skracane i smarowane po unieruchomieniu napędu maszyny.

Rozdział 4

Transport wewnętrzny i magazynowanie

§ 62. 1. Pracodawca powinien zapewnić zastosowanie odpowiednich rozwiązań organizacyjnych i technicznych, zwłaszcza w zakresie wyposażenia technicznego, w celu wyeliminowania potrzeby ręcznego przemieszczania ciężarów.

2. Jeśli nie ma możliwości uniknięcia ręcznego przemieszczania ciężarów, należy podjąć odpowiednie przedsięwzięcia, w tym wyposażyć pracowników w niezbędne środki w celu zmniejszenia uciążliwości i zagrożeń związanych z wykonywaniem tych czynności.

§ 63. 1. Ręczne przemieszczanie i przewożenie ciężarów o masie przekraczającej ustalone normy jest niedopuszczalne.

2. Szczegółowe wymagania dotyczące ręcznego transportu określają przepisy w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy przy ręcznych pracach transportowych oraz przepisy o pracach wzbudzonych kobietom i młodocianym.

§ 64. 1. Masa ładunków przemieszczanych przy użyciu środków transportowych nie powinna przekraczać dopuszczalnej nośności lub udźwigu danego środka transportowego.

2. Masa i rozmieszczenie ładunku na środkach transportowych powinny zapewniać bezpieczne warunki przewozu i przeładunku.

3. Ładunek powinien być zabezpieczony w szczególności przed upadkiem, przemieszczeniem i zsypywaniem się ze środka transportu.

§ 64a. Stosowane do załadunku i rozładunku pomosty i rampy powinny być odpowiednie do wymiarów i masy ładunków przeznaczonych do transportu. Na pomost i rampę powinno prowadzić co najmniej jedno wejście.

§ 65. Przy obsłudze urządzeń transportu zmechanizowanego mogą być zatrudniane tylko osoby o kwalifikacjach właściwych do obsługi określonego urządzenia.

§ 66. 1. Pracodawca jest obowiązany zapewnić opracowanie zasad ruchu na drogach wewnętrzzakładowych, zgodnych z przepisami prawa o ruchu drogowym.

2. W zasadach ruchu, wymienionych w ust. 1, należy określić w szczególności maksymalne prędkości środków transportu i komunikacji na drogach wewnętrzzakładowych oraz w pomieszczeniach zakładu pracy, uzależnione od szerokości dróg, natężenia ruchu, widoczności itp.

3. Drogi powinny być oznakowane znakami drogowymi zgodnymi z przepisami prawa o ruchu drogowym.

§ 67. Wymagania dotyczące transportu przy użyciu dźwignic, przenośników, wózków jezdniowych z napędem silnikowym oraz kolei wewnętrzzakładowych określają odrębne przepisy.

§ 68. 1. Materiały i inne przedmioty, zwane dalej "materiałami", powinny być magazynowane w pomieszczeniach i miejscach do tego przeznaczonych. Pomieszczenia magazynowe powinny spełniać wymagania bezpieczeństwa, stosownie do rodzaju i właściwości składowanych w nich materiałów.

2. Przy składowaniu materiałów należy:

- 1) określić dla każdego rodzaju składowanego materiału miejsce, sposób i dopuszczalną wysokość składowania;
- 2) zapewnić, aby masa składowanego ładunku nie przekraczała dopuszczalnego obciążenia urządzeń przeznaczonych do składowania (regałów, podestów itp.);
- 3) zapewnić, aby masa składowanego ładunku, łącznie z masą urządzeń przeznaczonych do jego składowania i transportu, nie przekraczała dopuszczalnego obciążenia podłóg i stropów, na których odbywa się składowanie;
- 4) wywiesić czytelne informacje o dopuszczalnym obciążeniu podłóg, stropów i urządzeń przeznaczonych do składowania.

§ 69. 1. Regały powinny mieć odpowiednio wytrzymałą i stabilną konstrukcję oraz zabezpieczenia przed ich przewróceniem się.

2. Szerokość odstępów między regałami powinna być odpowiednia do stosowanych środków transportowych oraz powinna umożliwiać bezpieczne operowanie tymi środkami i ładunkami.

§ 70. 1. Sposób układania materiałów na regałach i ich zdejmowania nie może stwarzać zagrożeń dla bezpieczeństwa pracowników.

2.⁽¹⁶⁾ Przedmioty łatwo tłukące się, substancje i preparaty sklasyfikowane jako niebezpieczne oraz materiały o największej masie powinny być składowane na najniższych półkach regałów.

§ 71. Przedmioty, których wymiary, kształt i masa decydują o ich indywidualnym sposobie składowania, powinny być ustawiane lub układane stabilnie, z uwzględnieniem położenia ich środka ciężkości, tak aby zapobiec ich wywróceniu się lub spadnięciu.

§ 72. 1. Przy składowaniu materiałów w stosach należy zapewnić:

- 1) stateczność stosów poprzez składowanie na wysokość uzależnioną od rodzaju materiałów (ich wymiarów, masy, kształtu) oraz wytrzymałości opakowań;
- 2) wiązanie między warstwami;
- 3) układanie stosów tak, aby środek ciężkości przedmiotów składowanych pozostawał wewnątrz obrysu stosów;
- 4) zachowanie odległości między stosami, umożliwiającej bezpieczne układanie i przemieszczanie materiałów.

2. Rozładunek stosów powinien być prowadzony kolejno począwszy od najwyższych warstw. Niedopuszczalne jest wyjmowanie materiałów ze środka stosów.

§ 73. Przy składowaniu materiałów na paletach lub w kontenerach stosuje się odpowiednio przepis § 69 ust. 2.

§ 74. 1. Przy składowaniu materiałów sypkich luzem należy zapewnić:

- 1) powierzchnię składową, która przy zachowaniu kąta zsypu naturalnego umożliwi zachowanie przejść lub przejazdów wokół hałdy lub zwału;
- 2) wytrzymałość zapór odpowiednią do parcia składowanego materiału sypkiego;
- 3) w miarę potrzeby wynikającej z ochrony sąsiednich stref pracy oraz technicznych możliwości - szczelne obudowanie miejsca przeładunku i urządzeń przeładunkowych oraz połączenie ich z urządzeniami odciągającymi pył w miejscu jego powstawania;
- 4) bezpieczne metody pracy, szczególnie przy ręcznym pobieraniu i przenoszeniu materiałów.

2. Wchodzenie pracowników na zwały materiałów sypkich grożących zasypaniem dozwolone jest jedynie w przypadkach wyjątkowej konieczności z zastosowaniem pomostów lub innych urządzeń zapewniających bezpieczeństwo, a także przy zapewnieniu asekuracji przez drugiego pracownika oraz odpowiedniego nadzoru.

§ 75. 1. Przy składowaniu materiałów pyłących luzem należy zapewnić szczelne ogrodzenie co najmniej do wysokości 0,5 m ponad wysokość składowanego materiału.

2. Transport materiałów, o których mowa w ust. 1, może odbywać się wyłącznie specjalnymi środkami transportu lub w zamkniętych pojemnikach (np. kontenerach).

§ 76. Przy składowaniu materiałów skłonnych do samozapalenia się należy je zabezpieczyć przed samozapłonem, a w szczególności ograniczyć wysokość składowania, stosować kominy wentylacyjne oraz przesypywać lub często przerzucać hałdy i zwały.

§ 77. Niedopuszczalne jest składowanie materiałów bezpośrednio pod elektroenergetycznymi liniami napowietrznymi lub w odległości mniejszej (licząc w poziomie od skrajnych przewodów) niż:

- 1) 2 m - od linii niskiego napięcia;
- 2) 5 m - od linii wysokiego napięcia do 15 kV;
- 3) 10 m - od linii wysokiego napięcia do 30 kV;
- 4) 15 m - od linii wysokiego napięcia powyżej 30 kV.

Rozdział 5

Ochrona przed hałasem

§ 78. 1. Pracodawca jest obowiązany zapewnić ochronę pracowników przed zagrożeniami związanymi z narażeniem na hałas, a w szczególności zapewnić stosowanie:

- 1) procesów technologicznych niepowodujących nadmiernego hałasu;
  - 2) maszyn i innych urządzeń technicznych powodujących możliwie najmniejszy hałas, nieprzekraczający dopuszczalnych wartości;
  - 3) rozwiązań obniżających poziom hałasu w procesach pracy.
2. Dopuszczalne wartości hałasu w środowisku pracy określają właściwe przepisy i Polskie Normy.

§ 79. 1. Na stanowiskach pracy, na których mimo zastosowania możliwych rozwiązań technicznych i organizacyjnych poziom hałasu przekracza dopuszczalne normy, pracodawca ma obowiązek zapewnić:

- 1) ustalenie przyczyn przekroczenia dopuszczalnego poziomu hałasu oraz opracowanie i zastosowanie programu działań technicznych i organizacyjnych, mających na celu najskuteczniejsze zmniejszenie narażenia pracowników na hałas;
- 2) zaopatrzenie pracowników w indywidualne ochrony słuchu, dobrane do wielkości charakteryzujących hałas i do cech indywidualnych pracowników oraz ich stosowanie;
- 3) ograniczenie czasu ekspozycji na hałas, w tym stosowanie przerw w pracy;
- 4) oznakowanie stref zagrożonych hałasem, a także, gdy jest to uzasadnione ze względu na stopień zagrożenia oraz możliwe, ograniczenie dostępu do tych stref poprzez ich odgrodzenie.

2.⁽¹⁷⁾ Wymagania dotyczące ochrony zdrowia pracowników zatrudnionych przy pracach związanych z narażeniem na hałas są określone w przepisach w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy przy pracach związanych z narażeniem na hałas lub drgania mechaniczne.

Rozdział 6

Prace szczególnie niebezpieczne

A. Przepisy ogólne

§ 80. 1. Przez prace szczególnie niebezpieczne rozumie się prace, o których mowa w niniejszym rozdziale, oraz prace określone jako szczególnie niebezpieczne w innych przepisach dotyczących bezpieczeństwa i higieny pracy lub w instrukcjach eksploatacji urządzeń i instalacji, a także inne prace o zwiększonym zagrożeniu lub wykonywane w utrudnionych warunkach, uznane przez pracodawcę jako szczególnie niebezpieczne.

2. Pracodawca jest obowiązany do ustalenia i aktualizowania wykazu prac szczególnie niebezpiecznych występujących w zakładzie pracy.

§ 81.⁽¹⁸⁾ 1. Pracodawca określa szczegółowe wymagania bezpieczeństwa i higieny pracy przy wykonywaniu prac szczególnie niebezpiecznych, w szczególności zapewnia:

- 1) bezpośredni nadzór nad tymi pracami wyznaczonych w tym celu osób;
- 2) odpowiednie środki zabezpieczające;
- 3) instruktaż pracowników obejmujący w szczególności:

- a) imienny podział pracy,
- b) kolejność wykonywania zadań,
- c) wymagania bezpieczeństwa i higieny pracy przy poszczególnych czynnościach.

2. Pracodawca zapewnia, aby dostęp do miejsc wykonywania prac szczególnie niebezpiecznych miały jedynie osoby upoważnione i odpowiednio poinstruowane.

B. Roboty budowlane, rozbiórkowe, remontowe i montażowe prowadzone bez wstrzymania ruchu zakładu pracy lub jego części

§ 82. Roboty budowlane, rozbiórkowe, remontowe i montażowe prowadzone bez wstrzymania ruchu zakładu pracy lub jego części w miejscach przebywania pracowników zatrudnionych przy innych pracach lub działania maszyn i innych urządzeń technicznych powinny być organizowane w sposób nienarażający pracowników na niebezpieczeństwa i uciążliwości wynikające z prowadzonych robót, z jednoczesnym zastosowaniem szczególnych środków ostrożności.

§ 83. 1. Przed rozpoczęciem robót, o których mowa w § 82, pracodawca, u którego mają być prowadzone roboty, i osoba kierująca robotami powinni ustalić w podpisanym protokole szczegółowe warunki bezpieczeństwa i higieny pracy, z podziałem obowiązków w tym zakresie.

2. O prowadzonych robotach oraz o niezbędnych środkach bezpieczeństwa, jakie należy stosować w czasie trwania prac, pracodawca powinien poinformować pracowników przebywających lub mogących przebywać na terenie prowadzenia robót albo w jego sąsiedztwie.

3. Teren prowadzenia robót, o których mowa w § 82, powinien być wydzielony i wyraźnie oznakowany. W miejscach niebezpiecznych należy umieścić znaki informujące o rodzaju zagrożenia oraz stosować inne środki zabezpieczające przed skutkami zagrożeń (siatki, bariery itp.).

§ 84. 1. Spawanie wykonywane w ramach robót, o których mowa w § 82, powinno być prowadzone na podstawie pisemnego pozwolenia wydanego w trybie ustalonym u danego pracodawcy.

2. Szczegółowe wymagania bezpieczeństwa i higieny pracy przy spawaniu i cięciu metali regulują odrębne przepisy.

C. Prace w zbiornikach, kanałach, wnętrzach urządzeń technicznych i w innych niebezpiecznych przestrzeniach zamkniętych

§ 85. Przepisy niniejszej części dotyczą pracy w zbiornikach, kanałach, studniach, studzienkach kanalizacyjnych, wnętrzach urządzeń technicznych i w innych zamkniętych przestrzeniach, do których wejście odbywa się przez włazy lub otwory o niewielkich rozmiarach lub jest w inny sposób utrudnione, zwanych dalej "zbiornikami".

§ 86. 1. Podjęcie i prowadzenie pracy w zbiornikach może nastąpić jedynie na podstawie pisemnego pozwolenia wydanego w trybie ustalonym przez pracodawcę.

2. Przy pracy w zbiornikach należy zapewnić stały nadzór. Osoba wydająca polecenie wykonania takiej pracy powinna sprawdzić, czy przygotowania organizacyjne i techniczne zapewniają bezpieczeństwo pracownikom podczas wykonywania pracy.

3. Pracownikowi znajdującemu się w zbiorniku należy zapewnić możliwość udzielenia natychmiastowej pierwszej pomocy w razie nagłej potrzeby lub wypadku.

§ 87. 1. Prace w zbiorniku mogą być podjęte i prowadzone, z zastrzeżeniem ust. 2, po spełnieniu następujących wymagań:

- 1) zbiornik należy opróżnić i wstępnie oczyścić przez przemycie, przedmuchiwanie parą lub gazem obojętnym oraz przedmuchiwanie powietrzem; przedmuchiwanie zbiornika tlenem jest niedopuszczalne;
- 2) jeżeli praca w zbiorniku może być związana z zagrożeniem pożarowym, należy stosować niezbędne środki ochrony przeciwpożarowej;
- 3) odłączyć dopływ do zbiornika materiałów, substancji i czynników z innych zbiorników, przewodów, aparatury itp.;
- 4) znajdujące się we wnętrzu zbiornika grzejniki, urządzenia ruchome i inne mogące stworzyć

zagrożenie należy odłączyć od źródeł zasilania;

- 5) na czas trwania prac w zbiorniku należy wyłączyć z ruchu lub unieruchomić tory kolejowe, zwrotnice, przenośniki, miejsca zsyłu itp., znajdujące się nad zbiornikiem;
- 6) ⁽¹⁹⁾ bezpośrednio przed przystąpieniem do pracy wewnątrz zbiornika powietrze w zbiorniku należy zbadać na zawartość tlenu oraz gazów i par substancji sklasyfikowanych jako niebezpieczne;
- 7) temperatura powietrza w zbiorniku nie powinna się różnić od temperatury otoczenia o więcej niż 5 °C (5 K);
- 8) zapewnienie niezbędnych środków ochrony zbiorowej i indywidualnej.

2. Wymagania określone w ust. 1 pkt 1 nie dotyczą przygotowania kanału do wykonywania w nim pracy, a pkt 3 - kanału i studzienki kanalizacyjnej. Przed wykonywaniem prac w kanale lub studzience należy przewietrzyć dany odcinek kanału, pozostawiając otwarte włązy, oraz wyłączyć ten odcinek kanalizacyjny, a jeżeli to nie jest możliwe - maksymalnie ograniczyć spływ ścieków.

§ 88. Bezpośrednio przed przystąpieniem pracowników do pracy w zbiorniku osoba kierująca pracownikami jest obowiązana poinformować ich o:

- 1) zakresie pracy, jaką mają wykonać;
- 2) rodzaju zagrożeń, jakie mogą wystąpić;
- 3) niezbędnych środkach ochrony zbiorowej i indywidualnej oraz o sposobie ich stosowania;
- 4) sposobie sygnalizacji między pracującymi wewnątrz zbiornika a asekurującymi ich na zewnątrz zbiornika;
- 5) postępowaniu w razie wystąpienia zagrożenia.

§ 89. 1. Pracownik lub pracownicy wykonujący pracę wewnątrz zbiornika powinni być asekurovani co najmniej przez jedną osobę znajdującą się na zewnątrz. Osoba asekurująca powinna być w stałym kontakcie z pracownikami znajdującymi się wewnątrz zbiornika oraz mieć możliwość niezwłocznego powiadomienia innych osób mogących, w razie potrzeby, niezwłocznie udzielić pomocy.

2. Pracownik wchodzący do wnętrza zbiornika powinien być wyposażony w odpowiednie środki ochrony indywidualnej, a w szczególności:

- 1) szelki bezpieczeństwa z linką umocowaną do odpowiednio wytrzymałego elementu konstrukcji zewnętrznej;
- 2) hełm ochronny i odzież ochronną;
- 3) sprzęt izolujący ochronny układu oddechowego.

3. Wyposażenie w środki ochrony indywidualnej osoby asekurującej powinno być takie, jak wyposażenie pracowników wchodzących do wnętrza zbiornika.

4. Niestosowanie ochron układu oddechowego jest dopuszczalne wyłącznie w warunkach, gdy zawartość tlenu w powietrzu zbiornika wynosi co najmniej 18 % oraz gdy w powietrzu tym nie występują substancje szkodliwe dla zdrowia w stężeniu przekraczającym najwyższe dopuszczalne stężenia czynników szkodliwych dla zdrowia w środowisku pracy ani nie istnieje niebezpieczeństwo ich wystąpienia podczas przebywania pracownika w zbiorniku.

5. Decyzję o niestosowaniu przez pracowników ochron układu oddechowego w związku ze spełnieniem warunków, o których mowa w ust. 4, może podjąć jedynie osoba kierująca pracownikami.

§ 90. 1. W czasie przebywania pracowników wewnątrz zbiornika wszystkie włązy powinny być otwarte, a jeżeli nie jest to wystarczające do utrzymania wymaganych parametrów powietrza w zbiorniku - należy w tym czasie stosować stały nadmuch powietrza.

2. Wnętrze zbiornika powinno być oświetlone przy użyciu źródła światła elektrycznego o bezpiecznym napięciu.

3. Transport narzędzi, innych przedmiotów i materiałów wewnątrz zbiornika powinien odbywać się w sposób niestwarzający zagrożen i uciążliwości dla zatrudnionych tam pracowników.

4. Jeżeli istnieje możliwość powstania stężeń wybuchowych w zbiorniku, należy zastosować środki zapobiegające wybuchowi.

5. Jeżeli praca ma być wykonana wewnątrz zbiornika zawierającego materiały płynne lub sypkie, w którym istnieje możliwość utonięcia lub zasypania pracownika - niezależnie od zabezpieczenia odpowiednimi środkami ochrony indywidualnej - pracownik powinien być opuszczany do wnętrza na pomoście lub innym urządzeniu umożliwiającym bezpieczne wykonanie pracy.

D. Prace przy użyciu materiałów niebezpiecznych

§ 91. ⁽²⁰⁾ Materiałami niebezpiecznymi w rozumieniu rozporządzenia są w szczególności substancje i preparaty chemiczne sklasyfikowane jako niebezpieczne, zgodnie z przepisami o substancjach i preparatach chemicznych, oraz materiały zawierające szkodliwe czynniki biologiczne zakwalifikowane do 3 lub 4 grupy zagrożenia zgodnie z przepisami w sprawie szkodliwych czynników biologicznych dla zdrowia w środowisku pracy oraz ochrony zdrowia pracowników zawodowo narażonych na te czynniki.

§ 92. 1. Pracodawca jest obowiązany informować pracowników o właściwościach fizycznych, chemicznych i biologicznych stosowanych w zakładzie pracy materiałów, półfabrykatów i wyrobów gotowych oraz o ryzyku dla zdrowia i bezpieczeństwa pracowników związanym z ich stosowaniem, a także o sposobach bezpiecznego ich stosowania oraz postępowania z nimi w sytuacjach awaryjnych.

2. Materiały o nieznanym właściwościach, do czasu ich zbadania, mogą być stosowane tylko w warunkach laboratoryjnych, do celów badawczych i doświadczalnych, przy zastosowaniu wzmożonych środków ostrożności.

§ 93. 1. Materiały niebezpieczne należy przechowywać w miejscach i opakowaniach przeznaczonych do tego celu i odpowiednio oznakowanych.

2. Pomieszczenia, aparatura, środki transportu, zbiorniki i opakowania, w których są stosowane, przemieszczane lub przechowywane materiały niebezpieczne powinny być odpowiednie do właściwości tych materiałów.

3. W czasie transportu, składowania i stosowania materiałów niebezpiecznych należy stosować odpowiednie środki ochrony zbiorowej i indywidualnej - chroniące pracowników przed szkodliwym lub niebezpiecznym działaniem tych materiałów.

§ 94. 1. Zbiorniki, naczynia i inne opakowania służące do przechowywania materiałów niebezpiecznych powinny być:

- 1) oznakowane w sposób określony w odrębnych przepisach;
- 2) wykonane z materiału niepowodującego niebezpiecznych reakcji chemicznych z ich zawartością i nieulegającego uszkodzeniu w wyniku działania znajdującego się w nich materiału niebezpiecznego;
- 3) wytrzymałe i zabezpieczone przed uszkodzeniem z zewnątrz odpowiednio do warunków ich stosowania;
- 4) odpowiednio szczelne i zabezpieczone przed wydostawaniem się z nich niebezpiecznej zawartości lub dostaniem się do ich wnętrza innych substancji, które w kontakcie z ich zawartością mogą stworzyć stan zagrożenia;
- 5) wypełnione w sposób zapewniający wolną przestrzeń odpowiednio do możliwości termicznego rozszerzania się cieczy w warunkach przechowywania, transportu i stosowania.

2. Opróżnione pojemniki po materiałach niebezpiecznych przeznaczone do wielokrotnego użycia powinny spełniać wymagania określone w ust. 1 pkt 1-4.

3. Przechowywanie materiałów niebezpiecznych w pojemnikach i opakowaniach służących do środków spożywczych jest niedopuszczalne.

§ 95. 1. Przy przechowywaniu ciekłego materiału niebezpiecznego w stałych zbiornikach należy:

- 1) stosować odpowiednie zabezpieczenia przed rozlewaniem i rozprzestrzenianiem się zawartości zbiornika w razie jego uszkodzenia, jak np. wanny, rynny, koryta, zbiorniki rezerwowe;
- 2) zapewnić urządzenie do bezpiecznego pomiaru ilości cieczy zawartej w zbiorniku;
- 3) uniemożliwić dostęp osób niepowołanych do miejsc, w których znajdują się zbiorniki.

2. Zbiorniki z ciekłymi materiałami niebezpiecznymi oraz cieczami gorącymi mogą być umieszczane nad stanowiskami pracy lub przejściami wyłącznie w przypadkach wymuszonych przez proces technologiczny. W takich przypadkach należy stosować urządzenia chroniące przed oblaniami pracowników znajdujących się pod tymi zbiornikami.

3. Nad pomieszczeniami, w których znajdują się stałe zbiorniki z gazami sprężonymi, skroplonymi lub rozpuszczonymi pod ciśnieniem nie mogą być organizowane stanowiska pracy.

§ 96. 1. Pakowanie, składowanie, załadunek i transport materiałów niebezpiecznych z innymi materiałami stwarzającymi dodatkowe zagrożenie na skutek wzajemnego oddziaływania tych materiałów

w przypadku uszkodzenia opakowania jest niedopuszczalne.

2. W magazynach powinny być wywieszone instrukcje określające sposób składowania, pakowania, załadunku i transportu materiałów niebezpiecznych; z treścią instrukcji należy zapoznać pracowników zatrudnionych przy tych pracach.

§ 97. 1. ⁽²¹⁾ Pomieszczenia przeznaczone do składowania lub stosowania materiałów niebezpiecznych pod względem pożarowym lub wybuchowym oraz pomieszczenia, w których istnieje niebezpieczeństwo wydzielania się substancji sklasyfikowanych jako niebezpieczne, powinny być wyposażone w:

- 1) urządzenia zapewniające sygnalizację o zagrożeniach;
- 2) odpowiedni sprzęt i środki gaśnicze, środki neutralizujące, apteczki oraz odpowiednie środki ochrony zbiorowej i indywidualnej, stosownie do występujących zagrożeń.

2. Pracownicy zatrudnieni w pomieszczeniach wymienionych w ust. 1 powinni mieć zapewniony stały dostęp do środków łączności na wypadek awarii, wybuchu lub pożaru.

3. Pracodawca jest obowiązany ustalić i podać do wiadomości pracowników warunki, jakie powinny być spełnione przed wejściem pracowników do pomieszczeń, o których mowa w ust. 1.

§ 98. ⁽²²⁾ W pomieszczeniach, w których w wyniku awarii mogą wydzielać się substancje toksyczne lub bardzo toksyczne albo substancje stwarzające zagrożenie wybuchem, pracodawca zapewnia awaryjną wentylację wyciągową uruchamianą od wewnątrz i z zewnątrz pomieszczeń - zapewniającą wymianę powietrza dostosowaną do przeznaczenia pomieszczeń zgodnie z odrębnymi przepisami i Polskimi Normami.

§ 99. 1. Sposób składowania i stosowania materiałów niebezpiecznych powinien zapewniać:

- 1) zachowanie temperatur, wilgotności i ochronę przed nasłonecznieniem stosownie do rodzaju materiałów niebezpiecznych i ich właściwości;
- 2) przestrzeganie ograniczeń dotyczących wspólnego składowania i stosowania materiałów;
- 3) ograniczenie ilości jednocześnie składowanych materiałów do ilości dopuszczalnej dla danego materiału i danego pomieszczenia;
- 4) przestrzeganie zasad rotacji z zachowaniem dopuszczalnego czasu składowania poszczególnych materiałów;
- 5) zachowanie dodatkowych wymagań specyficznych dla składowania materiałów i ich stosowania;
- 6) rozmieszczenie materiałów w sposób umożliwiający prowadzenie kontroli składowania i składowanych materiałów.

2. Szczegółowe warunki składowania i stosowania materiałów niebezpiecznych powinny być określone w instrukcjach ustalających co najmniej wymagania wymienione w ust. 1 oraz zasady postępowania w sytuacjach awaryjnych.

§ 100. 1. Przeładunek materiałów niebezpiecznych powinien odbywać się w miejscu do tego przystosowanym, przy wykorzystaniu odpowiednich do tego celu urządzeń oraz środków ochrony zbiorowej i indywidualnej chroniących przed zagrożeniami i skutkami zagrożeń, szczególnie pochodzących od elektryczności statycznej oraz występujących przy przelewaniu cieczy.

2. W miejscu przeładunku materiałów niebezpiecznych nie mogą przebywać osoby niezatrudnione przy tych pracach.

§ 101. 1. Jeżeli procesy pracy powodują występowanie czynników rakotwórczych, biologicznych o działaniu zakaźnym i innych stwarzających niebezpieczeństwo dla zdrowia i życia pracowników - pracodawca powinien podjąć przedsięwzięcia w kierunku zastąpienia tych procesów innymi, w których czynniki te nie występują.

2. Jeżeli przedsięwzięcia, o których mowa w ust. 1, nie są technicznie możliwe, pracodawca jest obowiązany w szczególności:

- 1) ograniczyć do minimum liczbę pracowników narażonych na czynniki, o których mowa w ust. 1;
- 2) ograniczyć do minimum występowanie tych czynników w środowisku pracy;
- 3) zapewnić stosowanie środków ochrony zbiorowej, a gdy narażenie nie może być zlikwidowane w inny sposób - środków ochrony indywidualnej;
- 4) zapewnić stosowanie przez pracowników wymagań higieny, a w szczególności niedopuszczanie do

spożywania posiłków, picia i palenia tytoniu w miejscach pracy;

- 5) określić w instrukcjach, o których mowa w § 41, odpowiednie zasady postępowania w razie powstania nieprzewidzianych sytuacji powodujących poważne zagrożenia dla pracowników;
- 6) zapewnić oznaczenie miejsc stwarzających ryzyko dla zdrowia pracowników związane z występowaniem czynników rakotwórczych, poprzez umieszczenie w miejscach narażenia pracowników na te czynniki odpowiednich napisów i znaków ostrzegawczych;
- 7) zapewnić pomieszczenia, instalacje i urządzenia przystosowane do regularnego i skutecznego czyszczenia.

3.⁽²³⁾ Wykaz substancji, preparatów, czynników i procesów technologicznych o działaniu rakotwórczym lub mutagennym, sposób ich rejestrowania oraz szczegółowe warunki ochrony pracowników przed zagrożeniami spowodowanymi przez te substancje, preparaty, czynniki lub procesy technologiczne są określone w odrębnych przepisach.

§ 102. 1. Pracodawca jest obowiązany poinformować pracowników o możliwości powstania nieprzewidzianych sytuacji, podczas których mogłyby wystąpić poważne zagrożenia dla zdrowia lub życia, związane z występowaniem czynników, o których mowa w § 101 ust. 1.

2. W razie powstania zagrożeń, o których mowa w ust. 1, do czasu usunięcia tych zagrożeń należy:

- 1) dopuścić do pracy w warunkach zagrożeń jedynie pracowników niezbędnych do usunięcia awarii, zapewniając im odpowiednie do tych prac środki ochrony indywidualnej oraz ograniczając do minimum czas przebywania w tych warunkach;
- 2) pracownikom niezatrudnionym przy pracach, o których mowa w pkt 1, zakazać wstępu do zagrożonych miejsc.

§ 103. 1. Jeżeli podczas procesów pracy występuje niebezpieczeństwo obłania pracowników środkami żrącymi lub zapalenia odzieży na pracowniku - nie dalej niż 20 m w linii poziomej od stanowisk, na których wykonywane są te procesy, powinny być zainstalowane natryski ratunkowe (prysznice bezpieczeństwa) do obmycia całego ciała oraz oddzielne natryski (prysznice) do przemywania oczu.

2. Natryski, o których mowa w ust. 1, powinny, w razie potrzeby, umożliwiać ich natychmiastowe uruchomienie samoczynne lub w inny sposób - z uwzględnieniem ograniczonej sprawności osób z nich korzystających. Natryski powinny być zasilane wodą nieogrzewaną i działać niezawodnie bez względu na warunki atmosferyczne.

3. Przy wyjściu z pomieszczenia, w którym odbywa się praca przy użyciu materiałów zakaźnych lub toksycznych powinna znajdować się co najmniej jedna umywalka z doprowadzoną do niej ciepłą wodą - na każdym dwudziestu pracowników jednocześnie zatrudnionych, lecz nie mniej niż jedna umywalka przy mniejszej liczbie zatrudnionych.

§ 104. Szczegółowe warunki przechowywania, transportu i stosowania materiałów niebezpiecznych określają odrębne przepisy.

E. Prace na wysokości

§ 105. 1. Pracą na wysokości w rozumieniu rozporządzenia jest praca wykonywana na powierzchni znajdującej się na wysokości co najmniej 1,0 m nad poziomem podłogi lub ziemi.

2. Do pracy na wysokości nie zalicza się pracy na powierzchni, niezależnie od wysokości, na jakiej się znajduje, jeżeli powierzchnia ta:

- 1) osłonięta jest ze wszystkich stron do wysokości co najmniej 1,5 m pełnymi ścianami lub ścianami z oknami oszklonymi;
- 2) wyposażona jest w inne stałe konstrukcje lub urządzenia chroniące pracownika przed upadkiem z wysokości.

§ 106. 1. Na powierzchniach wzniesionych na wysokość powyżej 1,0 m nad poziomem podłogi lub ziemi, na których w związku z wykonywaną pracą mogą przebywać pracownicy, lub służących jako przejścia, powinny być zainstalowane balustrady składające się z poręczy ochronnych umieszczonych na wysokości co najmniej 1,1 m i krawężników o wysokości co najmniej 0,15 m. Pomiędzy poręczą i krawężnikiem powinna być umieszczona w połowie wysokości poprzeczka lub przestrzeń ta powinna być wypełniona w sposób uniemożliwiający wypadnięcie osób.

2. Jeżeli ze względu na rodzaj i warunki wykonywania prac na wysokości zastosowanie balustrad, o których mowa w ust. 1, jest niemożliwe, należy stosować inne skuteczne środki ochrony pracowników przed upadkiem z wysokości, odpowiednie do rodzaju i warunków wykonywania pracy.

3. Wymagania określone w ust. 1 nie dotyczą ramp przeładunkowych.

§ 107. Prace na wysokości powinny być organizowane i wykonywane w sposób niezmuszający pracownika do wychylania się poza poręcz balustrady lub obrys urządzenia, na którym stoi.

§ 108. Przy pracach na: drabinach, klamrach, rusztowaniach i innych podwyższeniach nieprzeznaczonych na pobyt ludzi, na wysokości do 2 m nad poziomem podłogi lub ziemi niewymagających od pracownika wychylania się poza obrys urządzenia, na którym stoi, albo przyjmowania innej wymuszonej pozycji ciała grożącej upadkiem z wysokości, należy zapewnić, aby:

- 1) drabiny, klamry, rusztowania, pomosty i inne urządzenia były stabilne i zabezpieczone przed nieprzewidywaną zmianą położenia oraz posiadały odpowiednią wytrzymałość na przewidywane obciążenie;
- 2) pomost roboczy spełniał następujące wymagania:
  - a) powierzchnia pomostu powinna być wystarczająca dla pracowników, narzędzi i niezbędnych materiałów,
  - b) podłoga powinna być pozioma i równa, trwale umocowana do elementów konstrukcyjnych pomostu,
  - c) w widocznym miejscu pomostu powinny być umieszczone czytelne informacje o wielkości dopuszczalnego obciążenia.

§ 109. 1. Przy pracach wykonywanych na rusztowaniach na wysokości powyżej 2 m od otaczającego poziomu podłogi lub terenu zewnętrznego oraz na podestach ruchomych wiszących należy w szczególności:

- 1) zapewnić bezpieczeństwo przy komunikacji pionowej i dojścia do stanowiska pracy;
- 2) zapewnić stabilność rusztowań i odpowiednią ich wytrzymałość na przewidywane obciążenia;
- 3) przed rozpoczęciem użytkowania rusztowania należy dokonać odbioru technicznego w trybie określonym w odrębnych przepisach.

2. Rusztowania i podesty ruchome wiszące powinny spełniać wymagania określone odpowiednio w odrębnych przepisach oraz w Polskich Normach.

§ 110. 1. Przy pracach na: słupach, masztach, konstrukcjach wieżowych, kominach, konstrukcjach budowlanych bez stropów, a także przy ustawianiu lub rozbiórce rusztowań oraz przy pracach na drabinach i klamrach na wysokości powyżej 2 m nad poziomem terenu zewnętrznego lub podłogi należy w szczególności:

- 1) przed rozpoczęciem prac sprawdzić stan techniczny konstrukcji lub urządzeń, na których mają być wykonywane prace, w tych ich stabilność, wytrzymałość na przewidywane obciążenie oraz zabezpieczenie przed nieprzewidywaną zmianą położenia, a także stan techniczny stałych elementów konstrukcji lub urządzeń mających służyć do mocowania linek bezpieczeństwa;
- 2) zapewnić stosowanie przez pracowników, odpowiedniego do rodzaju wykonywanych prac, sprzętu chroniącego przed upadkiem z wysokości jak: szelki bezpieczeństwa z linką bezpieczeństwa przymocowaną do stałych elementów konstrukcji, szelki bezpieczeństwa z pasem biodrowym (do prac w podparciu - na słupach, masztach itp.);
- 3) ⁽²⁴⁾ zapewnić stosowanie przez pracowników hełmów ochronnych.

2. Wymagania określone w ust. 1 dotyczą również prac wykonywanych na galeriach, pomostach, podestach i innych podwyższeniach, o których mowa w § 108, jeżeli rodzaj pracy wymaga od pracownika wychylenia się poza balustradę lub obrys urządzenia, na którym stoi, albo przyjmowania innej wymuszonej pozycji ciała grożącej upadkiem z wysokości.

Dział V

Pomieszczenia i urządzenia higienicznosanitarne oraz zaopatrzenie pracowników w napoje i środki higieny osobistej

§ 111. 1. Pracodawca jest obowiązany zapewnić pracownikom pomieszczenia i urządzenia higienicznosanitarne, których rodzaj, ilość i wielkość powinny być dostosowane do liczby zatrudnionych pracowników, stosowanych technologii i rodzajów pracy oraz warunków, w jakich ta praca jest wykonywana.

2. Wymagania dla pomieszczeń i urządzeń higienicznosanitarnych określa załącznik nr 3 do rozporządzenia.

§ 112. Pracodawca jest obowiązany zapewnić wszystkim pracownikom wodę zdatną do picia lub inne napoje, a pracownikom zatrudnionym stale lub okresowo w warunkach szczególnie uciążliwych zapewnić oprócz wody, inne napoje. Ilość, rodzaj i temperatura tych napojów powinny być dostosowane do warunków wykonywania pracy i potrzeb fizjologicznych pracowników. Szczegółowe zasady zaopatrzenia w napoje pracowników zatrudnionych w warunkach szczególnie uciążliwych określają odrębne przepisy.

§ 113. 1. Miejsca czerpania wody zdatnej do picia powinny znajdować się nie dalej niż 75 m od stanowisk pracy.

2. Zbiorniki, przewody i miejsca czerpania wody powinny być zabezpieczone przed zanieczyszczeniem lub zakażeniem. Czerpanie wody ze zbiorników powinno odbywać się wyłącznie z zaworów czerpalnych.

3. Miejsca czerpania wody nienadającej się do picia powinny być oznakowane zgodnie z Polską Normą.

§ 114. ⁽²⁵⁾ (uchylony).

§ 115. Pracodawca jest obowiązany zapewnić dostarczanie pracownikom środków higieny osobistej, których ilość i rodzaje powinny być dostosowane do rodzaju i stopnia zanieczyszczenia ciała przy określonych pracach.

Dział VI

Przepisy przejściowe i końcowe

§ 116. Przepisy § 27 ust. 2 rozporządzenia oraz § 14 ust. 2 i 3, § 23 ust. 4 i § 28 załącznika do rozporządzenia nie dotyczą zakładów pracy powstałych przed dniem wejścia w życie rozporządzenia, natomiast przepisy § 55 ust. 1 i 2 rozporządzenia nie dotyczą maszyn, w które wyposażone zostały stanowiska pracy przed wejściem w życie rozporządzenia.

§ 117. Traci moc:

- 1) rozporządzenie Ministrów: Pracy i Opieki Społecznej, Zdrowia, Przemysłu, Odbudowy, Administracji Publicznej oraz Ziem Odzyskanych z dnia 6 listopada 1946 r. o ogólnych przepisach dotyczących bezpieczeństwa i higieny pracy (Dz. U. Nr 62, poz. 344, z 1947 r. Nr 45, poz. 240 i z 1959 r. Nr 53, poz. 316);
- 2) rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1959 r. w sprawie ogólnych warunków higienicznosanitarnych w nowo budowanych lub przebudowywanych zakładach przemysłowych (Dz. U. Nr 53, poz. 316, z 1963 r. Nr 18, poz. 97 i z 1976 r. Nr 13, poz. 77).

§ 118. 1. Rozporządzenie wchodzi w życie po upływie 6 miesięcy od dnia ogłoszenia, z zastrzeżeniem ust. 2.

2. Przepisy § 103 i § 114 ust. 1 rozporządzenia oraz § 3 ust. 1, § 34 ust. 2 i § 38 załącznika do rozporządzenia wchodzi w życie po upływie 2 lat od dnia ogłoszenia.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK Nr 1

SZCZEGÓLNE ZASADY STOSOWANIA ZNAKÓW I SYGNAŁÓW BEZPIECZEŃSTWA

Rozdział 1

Przepisy ogólne

§ 1. 1. Pracodawca powinien zapewnić stosowanie znaków lub sygnałów bezpieczeństwa wszędzie tam, gdzie nie można zlikwidować zagrożenia środkami ochrony zbiorowej lub innymi środkami stosowanymi w organizacji pracy.

2. W zależności od rodzaju stosowanego transportu - w zakładzie pracy powinny być stosowane znaki i sygnały używane w transporcie drogowym, kolejowym, śródlądowym, morskim i powietrznym.

§ 2. Pracodawca powinien zapewnić pracownikom instrukcje dotyczące stosowanych w zakładzie pracy znaków i sygnałów bezpieczeństwa, obejmujące w szczególności znaczenie znaków i sygnałów oraz zasady zachowania się pracowników, których mogą one dotyczyć.

§ 3. Znaki i sygnały bezpieczeństwa powinny być stosowane do przekazywania informacji określonych w niniejszym załączniku oraz powinny spełniać wymagania w nim zawarte. Wymagania dotyczące znaków bezpieczeństwa nieuregulowane w załączniku, w tym wzory tych znaków, są określone w Polskich Normach.

§ 4. 1. Znaki zakazu, ostrzegawcze, nakazu, ewakuacyjne i informacyjne powinny być stosowane jako znaki stałe.

2. Miejsca, w których istnieje ryzyko upadku lub kolizji z przeszkodami, powinny być na stałe oznaczone barwą bezpieczeństwa lub znakiem bezpieczeństwa.

3. Drogi powinny być na stałe oznaczone barwą bezpieczeństwa.

§ 5. 1. Sygnały świetlne, sygnały dźwiękowe i komunikaty słowne powinny być stosowane, gdy wymaga tego sytuacja, w celu zasygnalizowania niebezpieczeństwa i wezwania ludzi do podjęcia określonych działań albo do ewakuacji.

2. Łącznie mogą być stosowane:

- 1) sygnały świetlne i sygnały dźwiękowe;
- 2) sygnały świetlne i komunikaty słowne;
- 3) sygnały ręczne i komunikaty słowne.

§ 6. 1. Stosowane znaki i sygnały powinny być odpowiednio czytelne, widoczne i słyszalne. Ich czytelność, widoczność i słyszalność nie może być zmniejszana przede wszystkim przez:

- 1) jednoczesne stosowanie znaków lub sygnałów tego samego rodzaju. W szczególności należy unikać:
  - a) umieszczania zbyt wielu znaków lub sygnałów blisko siebie,
  - b) jednoczesnego stosowania dwóch sygnałów świetlnych, które łatwo mogą być pomyłone,
  - c) stosowania sygnału świetlnego blisko innego źródła światła,
  - d) używania jednocześnie dwóch sygnałów dźwiękowych,
  - e) stosowania sygnałów dźwiękowych przy zbyt dużym natężeniu hałasu tła (otoczenia);
- 2) zastosowanie nieodpowiedniego wzoru znaku;
- 3) niewystarczającą liczbę znaków lub sygnałów oraz ich nieodpowiednie umiejscowienie;
- 4) niewystarczającą dbałość o stan techniczny lub prawidłowe funkcjonowanie urządzeń sygnalizacyjnych.

2. Znaki bezpieczeństwa i urządzenia sygnalizacyjne powinny być sprawdzane, czyszczone i konserwowane w regularnych odstępach czasu oraz, w zależności od potrzeb, naprawiane i wymieniane, tak aby zapewnić spełnianie przez nie funkcji informacyjnej i sygnalizacyjnej.

3. Liczba i umiejscowienie znaków bezpieczeństwa i urządzeń sygnalizacyjnych powinny być uzależnione od wielkości terenu, na którym są stosowane, oraz od rodzajów i poziomu występujących zagrożeń.

§ 7. Jeśli zdolność słyszenia lub widzenia pracowników jest ograniczona, w szczególności w związku ze stosowaniem środków ochrony indywidualnej, znaki i sygnały bezpieczeństwa powinny być dostosowane do możliwości percepcyjnych pracowników.

§ 8. 1. Znaki i sygnały bezpieczeństwa, wymagające zasilania energią elektryczną, w razie przerwy w dopływie tej energii powinny mieć zapewnione zasilanie awaryjne, chyba że przerwa ta spowoduje ustanie zagrożenia.

2. Przed zastosowaniem sygnałów świetlnych lub sygnałów dźwiękowych należy upewnić się, że działają poprawnie i niezawodnie.

3. Zadziałanie sygnału świetlnego lub sygnału dźwiękowego powinno nastąpić w czasie, kiedy jest to niezbędne z uwagi na bezpieczeństwo pracowników; działanie tego sygnału powinno trwać do czasu ustania zagrożenia.

Rozdział 2

Wymagania dotyczące stosowania znaków bezpieczeństwa

§ 9. 1. Znaki bezpieczeństwa powinny być umieszczone odpowiednio do linii wzroku - w miejscu lub w najbliższym otoczeniu określonego zagrożenia, a w przypadku ogólnego zagrożenia - przy wejściu na teren, na którym występuje zagrożenie.

2. Miejsce, w którym znajdują się znaki bezpieczeństwa, powinno być dobrze oświetlone, łatwo dostępne i widoczne. W przypadku gdy znaki znajdują się w miejscu o niedostatecznym poziomie oświetlenia dziennego, miejsce to powinno być oświetlone światłem elektrycznym albo powinny być zastosowane znaki wykonane z materiału posiadającego zdolność emisji światła po usunięciu źródła wzbudzającego lub pokryte takim materiałem.

§ 10. Znak bezpieczeństwa powinien być usunięty, gdy przestanie istnieć zagrożenie, którego on dotyczy.

§ 11. Wymagania dotyczące stosowania znaków ewakuacyjnych i znaków dotyczących ochrony przeciwpożarowej określają odrębne przepisy i Polskie Normy.

Rozdział 3

Wymagania dotyczące oznaczania przeszkód, niebezpiecznych miejsc i dróg

§ 12. 1. Miejsca w zakładzie pracy, do których pracownicy mają dostęp podczas pracy, a w których istnieje ryzyko kolizji z przeszkodami, upadku lub spadania przedmiotów, powinny być oznakowane skośnymi pasami - na przemian żółtymi i czarnymi lub czerwonymi i białymi.

2. Wymiary oznaczenia, o którym mowa w ust. 1, powinny być odpowiednie do rozmiaru przeszkody lub niebezpiecznego miejsca.

3. Żółte i czarne lub białe i czerwone pasy powinny być narysowane pod kątem około 45° i powinny mieć zbliżone wymiary.

§ 13. 1. Drogi w budynkach powinny być wyraźnie wyznaczone za pomocą ciągłych pasów o dobrze widocznej barwie (z uwzględnieniem barwy podłoża) - najlepiej żółtej lub białej.

2. Rozmieszczenie pasów wyznaczających drogi powinno uwzględniać niezbędną (bezpieczną) odległość między pojazdami i jakąkolwiek przeszkodą mogącą znajdować się w pobliżu oraz między pieszymi i pojazdami.

3. Przepis ust. 1 dotyczy również stałych dróg na zewnątrz budynków, o ile drogi te nie są otoczone odpowiednimi barierami lub chodnikami.

Rozdział 4

Wymagania dotyczące sygnałów świetlnych

§ 14. 1. Światło emitowane przez urządzenie sygnalizacyjne powinno kontrastować odpowiednio z otoczeniem i warunkami jego stosowania; nie może ono być zbyt silne, aby nie powodowało olśnienia, ani zbyt słabe, aby nie powodowało złej widoczności sygnału.

2. Powierzchnia świecąca może być tylko w jednym kolorze lub zawierać symbol obrazkowy

(piktogram) na określonym tle - zgodnie z wymaganiami określonymi w Polskich Normach.

§ 15. 1. Jeżeli urządzenie może wysyłać sygnał świetlny ciągły i przerywany (migający) - sygnał przerywany powinien być używany do informowania o większym niebezpieczeństwie lub o pilniejszej potrzebie interwencji albo podjęcia określonej akcji, niż to wskazuje sygnał ciągły. Czas trwania każdego błysku i częstotliwość błysków w sygnale przerywanym powinny być tak dobrane, aby zapewnić dobrą percepcję informacji i uniknąć pomylenia z różnymi sygnałami świetlnymi przerywanymi lub z sygnałem ciągłym.

2. Jeżeli sygnał świetlny przerywany jest używany zamiast lub razem z sygnałem dźwiękowym, kod tego sygnału powinien być taki sam.

3. Urządzenie do wysyłania sygnałów świetlnych, używane w przypadku poważnego niebezpieczeństwa, powinno zapewniać ciągłość wysyłania sygnałów, w szczególności poprzez zainstalowanie dodatkowego źródła światła lub systematyczne kontrole urządzenia.

Rozdział 5

Wymagania dotyczące sygnałów dźwiękowych

§ 16. 1. Sygnał dźwiękowy powinien:

- 1) być dobrze słyszalny - o poziomie dźwięku odpowiednio wyższym niż poziom hałasu tła (otoczenia), a jednocześnie nie może być nadmiernie głośny lub przykry;
- 2) być łatwo rozpoznawalny, zwłaszcza gdy chodzi o czas trwania impulsów oraz przerw między impulsami i grupą impulsów;
- 3) łatwo odróżniać się od innych sygnałów dźwiękowych oraz hałasu tła (otoczenia).

2. Jeżeli urządzenie może wysyłać sygnał dźwiękowy o zmiennej i stałej częstotliwości - sygnał o zmiennej częstotliwości powinien być używany do informowania o większym niebezpieczeństwie lub o pilniejszej potrzebie interwencji albo podjęcia określonej akcji, niż to wskazuje sygnał o stałej częstotliwości.

§ 17. Dźwiękowy sygnał wzywający do ewakuacji powinien być ciągły.

§ 18. Wymagania dotyczące projektowania sygnałów dźwiękowych określone są w Polskich Normach.

Rozdział 6

Wymagania dotyczące stosowania komunikatów słownych

§ 19. 1. Komunikat słowny wysyłany przez nadawcę lub urządzenie emitujące do jednego lub wielu odbiorców powinien mieć formę krótkich tekstów, zwrotów, słów pojedynczych lub grup słów.

2. Komunikaty słowne powinny być możliwie jak najkrótsze, najprostsze i najbardziej przejrzyste - przystosowane do zdolności werbalnej nadawcy i zdolności słyszenia odbiorcy lub odbiorców.

3. Komunikat słowny może być przekazywany bezpośrednio (wypowiadany przez człowieka) lub pośrednio (emitowany za pomocą odpowiedniego urządzenia).

§ 20. 1. Osoby, będące nadawcami i odbiorcami komunikatu powinny dobrze znać język, w którym jest sformułowany, aby mogły go poprawnie wymówić oraz zrozumieć i w efekcie przyjąć odpowiednie zachowanie zgodne z wymaganiami bezpieczeństwa i ochrony zdrowia.

2. Jeżeli komunikat słowny jest używany zamiast lub razem z sygnałami ręcznymi, a nie stosuje się specjalnych kodów, należy użyć takich słów jak:

- start	- oznaczające rozpoczęcie kierowania,
- zatrzymać	- oznaczające przerwę lub zakończenie jakiegoś ruchu,
- koniec	- oznaczające zatrzymanie działania,

- szybko - oznaczające konieczność przyspieszenia ruchu ze względów bezpieczeństwa,
- wolno - oznaczające konieczność powolnego wykonywania ruchu,
- do góry - w znaczeniu "podnieść ładunek do góry",
- do dołu - w znaczeniu "opuścić ładunek w dół",
- do przodu - oznaczające kierunek ruchu,
- do dołu - który jednocześnie powinien
- w prawo - być skoordynowany z odpowiednimi
- w lewo - sygnałami ręcznymi,
- stop - oznaczające konieczność zatrzymania w nagłym przypadku.

Rozdział 7

Wymagania dotyczące stosowania sygnałów ręcznych

§ 21. 1. Sygnał ręczny powinien być precyzyjny, prosty, łatwy do wykonania i do zrozumienia, a także odróżniać się od innych sygnałów.

2. Jeśli podczas sygnału ręcznego konieczne jest używanie obu rąk naraz - ich użycie powinno odbywać się w sposób symetryczny i dotyczyć tylko jednego sygnału.

§ 22. Osoba przekazująca sygnały ręczne - sygnalista lub hakowy - zwana dalej "sygnalistą", wykonuje za pomocą rąk lub dłoni określone w poniższej tabeli gesty, przekazując w ten sposób instrukcje dotyczące określonych manewrów osobie odbierającej sygnał, zwanej dalej "operatorem".

Znaczenie sygnału	Opis sygnału	Ilustracja
1	2	3
A. Sygnały ogólne		
START Uwaga! Początek kierowania	Obie ręce wyciągnięte poziomo, dłonie zwrócone wewnętrzną stroną do przodu	rys. 1
ZATRZYMAĆ Przerwa - koniec ruchu	Prawa ręka skierowana do góry, z wewnętrzną stroną dłoni skierowaną do przodu	rys. 2
KONIEC Zatrzymanie działania	Obie ręce połączone na wysokości klatki piersiowej	rys. 3
RUCH SZYBKI	Zakodowane gesty sterujące ruchem, przedstawione w tabeli, wykonywane są w szybkim tempie	
RUCH POWOLNY	Zakodowane gesty sterujące ruchem, przedstawione w tabeli, wykonywane są bardzo powoli	
B. Ruchy pionowe		
PODNEŚĆ DO GÓRY	Prawa ręka skierowana do góry z dłonią skierowaną wewnętrzną stroną do przodu - wykonuje wolno ruch okrężny	rys. 4

OPUŚCIĆ DO DOŁU	Prawa ręka skierowana do dołu z dłonia skierowaną wewnętrzną stroną do przodu - wykonuje wolno ruch okrężny	rys. 5
ODLEGŁOŚĆ PIONOWA	Dłonie pokazują odpowiednią odległość	rys. 6
C. Ruchy poziome		
RUCH DO PRZODU	Obie ręce zgięte, dłonie skierowane wewnętrzną stroną do góry, przedramiona wykonują powolne ruchy w kierunku ciała	rys. 7
RUCH DO TYŁU	Obie ręce zgięte, dłonie skierowane wewnętrzną stroną na zewnątrz, przedramiona wykonują powolne ruchy od siebie	rys. 8
RUCH W PRAWO OD SYGNALISTY	Prawa ręka wyciągnięta poziomo z dłonia zwróconą wewnętrzną stroną do dołu, wykonuje małe powolne ruchy w prawo	rys. 9
RUCH W LEWO OD SYGNALISTY	Lewa ręka wyciągnięta poziomo z dłonia zwróconą wewnętrzną stroną do dołu, wykonuje małe powolne ruchy w lewo	rys. 10
ODLEGŁOŚĆ POZIOMA	Dłonie pokazują odpowiednią odległość	rys. 11
D. Niebezpieczeństwo		
STOP Zatrzymanie w nagłym przypadku	Obie ręce wyciągnięte do góry, dłonie zwrócone wewnętrzną stroną do przodu	rys. 12

Uwaga: Wszystkie zakodowane gesty, przedstawione w tabeli, nie wykluczają użycia, zwłaszcza w pewnych sektorach działalności, innych dodatkowych gestów, stosowanych na podstawie przepisów szczegółowych.

§ 23. 1. Sygnalista kieruje manewrami w taki sposób, aby ich wykonywanie zapewniało bezpieczeństwo pracownikom znajdującym się w pobliżu.

2. Sygnalista powinien mieć możliwość kontrolowania wszystkich manewrów - bez ryzyka narażenia na zagrożenia związane z wykonywaniem tych manewrów. Jeżeli wymóg ten nie może być w pełni spełniony przez jednego sygnalistę - pracodawca powinien zatrudnić jednego lub kilku dodatkowych sygnalistów.

3. Jeżeli operator nie może wykonać otrzymanych od sygnalisty poleceń z zachowaniem wymagań bezpieczeństwa - powinien wstrzymać wykonywanie rozpoczętego manewru i zażądać nowych instrukcji.

§ 24. Sygnalista powinien być wyposażony w jeden lub więcej elementów rozpoznawczych, takich jak kurtka, kamizelka, kask, opaska. Elementy rozpoznawcze powinny mieć jaskrawe, najlepiej jednakowe kolory, takie jak pomarańczowy, żółty lub czerwony, używane wyłącznie przez sygnalistę.

ZAŁĄCZNIK Nr 2

SZCZEGÓŁOWE ZASADY STOSOWANIA ŚRODKÓW OCHRONY INDYWIDUALNEJ

§ 1. Środki ochrony indywidualnej powinny być stosowane w sytuacjach, kiedy nie można uniknąć zagrożeń lub nie można ich wystarczająco ograniczyć za pomocą środków ochrony zbiorowej lub odpowiedniej organizacji pracy.

§ 2. Dostarczane pracownikom do stosowania środki ochrony indywidualnej powinny:

- 1) być odpowiednie do istniejącego zagrożenia i nie powodować same z siebie zwiększonego zagrożenia;
- 2) uwzględniać warunki istniejące w danym miejscu pracy;
- 3) uwzględniać wymagania ergonomii oraz stan zdrowia pracownika;
- 4) być odpowiednio dopasowane do użytkownika - po wykonaniu niezbędnych regulacji.

§ 3. W przypadku występowania więcej niż jednego zagrożenia i konieczności jednoczesnego stosowania kilku środków ochrony indywidualnej - środki te powinny dać się dopasować względem siebie bez zmniejszenia ich właściwości ochronnych.

§ 4. W zależności od stopnia zagrożenia, częstości narażenia na zagrożenie, cech stanowiska pracy każdego pracownika i skuteczności działania środków ochrony indywidualnej - pracodawca powinien określić warunki stosowania środków ochrony indywidualnej, a w szczególności czas i przypadki, w których powinny być używane.

§ 5. Środki ochrony indywidualnej powinny być przeznaczone do osobistego użytku. W wyjątkowych przypadkach środek ochrony indywidualnej może być używany przez więcej niż jedną osobę, o ile zastosowano działania wykluczające niepożądany wpływ takiego użytkownika na zdrowie lub higienę użytkowników.

§ 6. 1. Środki ochrony indywidualnej powinny być stosowane zgodnie ze swoim przeznaczeniem, z wyłączeniem szczególnych i wyjątkowych sytuacji - zgodnie z instrukcją przekazaną przez pracodawcę. W razie potrzeby - w celu zapewnienia właściwego używania środków ochrony indywidualnej - pracodawca powinien zorganizować pokazy używania tych środków.

2. Instrukcja, o której mowa w ust. 1, powinna być zrozumiała dla pracowników oraz powinna określać sposoby używania środków ochrony indywidualnej, ich kontroli i konserwacji.

§ 7. 1. Przed nabyciem środków ochrony indywidualnej pracodawca powinien ocenić, czy środki, które zamierza zastosować, spełniają wymagania określone w § 2 i 3. Ocena taka powinna obejmować:

- 1) analizę i ocenę zagrożeń, których nie można uniknąć innymi metodami;
- 2) określenie cech, jakie muszą posiadać środki ochrony indywidualnej, aby skutecznie chroniły przed zagrożeniami, o których mowa w pkt 1, uwzględniając wszelkie ryzyko, jakie mogą stwarzać te środki same z siebie;
- 3) porównanie cech dostępnych na rynku środków ochrony indywidualnej z cechami, o których mowa w pkt 2.

2. Ocena, o której mowa w ust. 1, powinna być ponawiana w sytuacji wystąpienia zmian którejkolwiek z jej elementów.

§ 8. Przy ustalaniu środków ochrony indywidualnej niezbędnych do stosowania przy określonych pracach pracodawca powinien uwzględniać wskazania zawarte w tabelach nr 1-3.

Tabela nr 1

**ZAGROŻENIA, PRZY KTÓRYCH WYMAGANE JEST STOSOWANIE ŚRODKÓW
OCHRONY INDYWIDUALNEJ**

Zagrożenia	Najczęściej zagrożone części ciała									
	Głowa					Kończyny górne		Kończyny dolne		
	Czaszka	Twarz	Oczy	Narząd słuchu	Drogi oddechowe	Dłonie	Ręce	Stopy	Nogi	S
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

Fizyczne	Mechaniczne	Upadki z wysokości	X					X	X		X
		Wybuchy, uderzenia, wstrząsy, zgniecenia	X			X		X	X	X	X
		Przekłucia, przecięcia, otarcia		X	X			X	X	X	X
		Poślizgnięcia, upadki						X		X	X
		Drgania (wibracja)						X	X	X	
	Termiczne	Wysoka temperatura, ogień		X	X		X	X	X	X	X
		Zimno		X		X	X	X		X	
	Elektryczne		X	X				X		X	
	Promieniowanie	Jonizujące		X	X			X		X	
		Niejonizujące		X	X			X			
Hałas					X						
Chemiczne	Aerozole	Pyły, włókna			X		X				
		Dymy			X		X				
		Mgła		X	X		X	X			
	Płyyny	Zanurzenie						X		X	X
		Chłapanie, pryskanie		X	X			X	X	X	X
Gazy, pary			X	X		X					
Biologiczne	Szkodliwe bakterie			X	X		X	X		X	
	Szkodliwe wirusy						X	X		X	
	Grzyby				X		X			X	
	Biologiczne antygeny inne niż mikroorganizmy										
	Pierwotniaki i zwierzęta bezkręgowce						X				

Tabela nr 2

RODZAJE PRAC, PRZY KTÓRYCH WYMAGANE JEST STOSOWANIE ŚRODKÓW OCHRONY INDYWIDUALNEJ

Lp.	Rodzaje środków ochrony indywidualnej	Rodzaje prac, przy których wymagane jest stosowanie środków ochrony indywidualnej
1	2	3
1	Odzież ochronna	<p>Prace w narażeniu na działanie wody, czynników chemicznych, pyłowych, mechanicznych i biologicznych oraz wysokiej i niskiej temperatury - stwarzające ryzyko dla zdrowia lub bezpieczeństwa pracowników, w tym w szczególności:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) prace w narażeniu na działanie szkodliwych dla zdrowia substancji chemicznych i biologicznych oraz pyłów, b) prace w narażeniu na działanie substancji rakotwórczych, c) prace w kanałach ściekowych, rowach, podziemnych kryptach, studzienkach, cysternach, kadziach, zbiornikach lub innych podobnych miejscach - w narażeniu na kontakt z wilgotnymi lub mokrymi ściankami, d) prace na zewnątrz pomieszczeń - w narażeniu na deszcz lub chłód, e) prace w pomieszczeniach o bardzo niskiej temperaturze, w tym w komorach chłodniczych, f) przenoszenie ładunków o wysokiej temperaturze lub przebywanie w ich pobliżu oraz prace w wysokiej temperaturze (pochodzenia technologicznego), g) spawanie, kucie oraz odlewanie metali, h) prace stwarzające ryzyko zapalenia odzieży od płomienia, gorących odprysków metali lub żużla, i) prace w kontakcie z przedmiotami o szorstkich powierzchniach, ostrych krawędziach i inne stwarzające ryzyko urazu, j) oczyszczanie odlewów, piaskowanie albo śrutowanie wyrobów, k) prace narażające na zamoczenie ciała lub przesiąknięcie odzieży w wyniku stosowania wody, roztworów, kąpieli, mas ciekłych, olei, tłuszczów lub innych substancji płynnych, wilgotnych, oleistych lub tłustych, l) prace w narażeniu na zanieczyszczenie ciała substancjami podatnymi na gnicie lub zainfekowanymi albo odpadami, w tym w zakładach oczyszczania miasta, zakładach zajmujących się opróżnianiem szamb lub zbiorników na gnojówkę, w laboratoriach biologicznych, w ubojniach, rzeźniach, wytwórniach konserw mięsnych lub rybnych, zakładach przetwórstwa podrobów i wszelkie inne prace, przy których istnieje ryzyko podobnych zanieczyszczeń, ł) prace, podczas których pracownicy muszą być dobrze widoczni, w tym wykonywane na torach kolejowych, w miejscach o wzmożonym ruchu pojazdów, w transporcie dołowym kopalń i w transporcie wewnątrzzakładowym
2	<p>Środki ochrony głowy</p> <p>1) hełmy ochronne</p>	<p>Prace narażające pracowników na urazy głowy, w tym w szczególności:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) prace budowlane, zwłaszcza na rusztowaniach i w ich

	<p>2) nakrycia głowy</p>	<p>sąsiedztwie, przy wznoszeniu i demontażu szalowania, przy rozbiórkach obiektów budowlanych, prace montażowe i instalacyjne,</p> <p>b) prace na mostach, konstrukcjach stalowych, masztach, wieżach, stalowych konstrukcjach hydraulicznych, wielkich piecach, w stalowniach, walcowniach, dużych zbiornikach i rurociągach, stacjach energetycznych, prace remontowo-montażowe przy kotłach i ich instalacjach,</p> <p>c) prace ziemne i skalne, prace w wykopach, rowach, szybach i tunelach,</p> <p>d) prace w podziemnych wyrobiskach, kopalniach odkrywkowych, przy wydobywaniu węgla i innych surowców mineralnych,</p> <p>e) prace z materiałami wybuchowymi,</p> <p>f) prace przy wielkich piecach, w zakładach przeróbki rud, kuźniach i odlewniach metali,</p> <p>g) prace w sąsiedztwie urządzeń do podnoszenia, dźwigów i przenośników,</p> <p>h) prace przy piecach przemysłowych,</p> <p>i) prace w stoczniach okrętowych,</p> <p>j) prace manewrowe na kolei.</p> <p>Prace stwarzające ryzyko pochycenia włosów, zamoczenia głowy lub zanieczyszczenia substancjami i materiałami toksycznymi, drażniącymi, żrącymi, podatnymi na gnicie lub mogącymi być źródłem infekcji oraz wykonywane w warunkach niskiej i wysokiej temperatury, a w szczególności:</p> <p>a) prace w narażeniu na działanie pyłów toksycznych albo substancji żrących lub drażniących,</p> <p>b) przeniesienie, na głowie lub ramionach, półtuszy zwierzęcych, skór lub innych produktów podatnych na gnicie, pochodzących z uboju zwierząt, paczek z niezdezynfekowanymi kawałkami materiału lub substancji pochodzenia zwierzęcego (nawet jeśli są suche) mogących być źródłem infekcji (w tym worki z kośćmi lub porożem, paczki zawierające włosie, wełnę, skóry),</p> <p>c) prace w kanałach ściekowych, rowach, podziemnych kryptach, studzienkach, cysternach, kadziach, zbiornikach lub innych podobnych miejscach, zanieczyszczonych osadami albo odpadami z jakichkolwiek substancji lub opanowanych przez robactwo,</p> <p>d) prace na zewnątrz pomieszczeń - w narażeniu na deszcz albo działanie niskiej lub wysokiej temperatury,</p> <p>e) prace w komorach chłodniczych,</p> <p>f) prace, przy których włosy pracowników są narażone na wciągnięcie przez ruchome części maszyn lub urządzeń mechanicznych,</p> <p>g) prace w narażeniu na działanie substancji rakotwórczych</p>
3	Środki ochrony kończyn dolnych	Prace stwarzające ryzyko urazów kończyn dolnych (w tym oparzenia), ich zamoczenia lub zanieczyszczenia substancjami i

		<p>materiałami toksycznymi, drażniącymi, żrącymi, podatnymi na gniciu lub mogącymi być źródłem infekcji oraz wykonywane w warunkach niskiej lub wysokiej temperatury, a w szczególności:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) prace przy rozbiórce, prace budowlane, prace przy wznoszeniu rusztowań, prace przy deskowaniu lub zdejmowaniu deskowania konstrukcji betonowych oraz inne prace na budowie w narażeniu na zranienie stóp przez gwoździe lub ostre przedmioty, b) prace na mostach, konstrukcjach stalowych, masztach, wieżach i dźwigach, c) prace przy wielkich piecach, w stalowniach, walcowniach, stacjach energetycznych, dużych zbiornikach i rurociągach, d) prace w kopalniach odkrywkowych, przy wydobywaniu węgla, przy wybieraniu i obróbce materiałów skalnych, e) oczyszczanie odlewów lub piaskowanie albo śrutowanie jakichkolwiek przedmiotów, f) prace w kuźniach lub przy odlewaniu stopionych metali, g) prace w narażeniu na kontakt nóg z bardzo gorącymi lub bardzo zimnymi materiałami, h) prace w komorach chłodniczych, i) prace przy wytwarzaniu i obróbce szkła płaskiego i szklanych pojemników, j) prace formierskie podczas produkcji wyrobów ceramicznych i materiałów budowlanych, k) prace remontowe i renowacyjne, l) prace w stocznjach, prace manewrowe na kolei, ł) transport i magazynowanie ciężkich elementów, których upadek na stopę może spowodować jej zranienie, m) prace w narażeniu na ryzyko upadku z wysokości na skutek ześlizgnięcia, w tym prace na dachu, n) prace z użyciem pilarki łańcuchowej, w tym przycinanie i ścinanie drzew, o) prace w kanałach ściekowych, rowach, podziemnych kryptach, studzienkach, cysternach, kadziach, zbiornikach, stawach, ciekach wodnych lub innych podobnych miejscach zawierających ciecze lub błoto, p) prace, przy których możliwe jest wylanie lub wyciek cieczy, w narażeniu na zamoczenie stóp przez tę ciecz, w tym w pływalniach lub myjniach, q) prace w narażeniu na zanieczyszczenie stóp substancjami toksycznymi, żrącymi lub drażniącymi, r) prace w narażeniu na zanieczyszczenie stóp substancjami organicznymi podatnymi na gniciu lub odpadami
4	Środki ochrony kończyn górnych	Prace stwarzające ryzyko urazów rąk (związanych również z działaniem wysokiej temperatury, wibracji oraz substancji chemicznych), prace w kontakcie z wodą, substancjami toksycznymi, żrącymi lub drażniącymi, z materiałami podatnymi na gniciu i innymi mogącymi być źródłem infekcji oraz prace w niskiej

		<p>temperaturze, w tym w szczególności:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) prace z użyciem przedmiotów lub materiałów ostrych, tnących, kłujących, parzających lub szczególnie chropowatych albo inne narażające na uszkodzenia rąk, z wyłączeniem prac przy obsłudze maszyn, przy których istnieje niebezpieczeństwo wciągnięcia rękawicy, b) spawanie lub cięcie metali przy pomocy łuku elektrycznego i wszelkie inne czynności wymagające użycia lamp łukowych lub też innych źródeł promieniowania ultrafioletowego, c) oczyszczanie odlewów lub piaskowanie albo śrutowanie jakichkolwiek przedmiotów, lub też odlewanie stopionych metali, d) prace, przy których przedramiona są narażone na poranienie lub rozpryskiwanie materiałów żarzących się, e) cięcie mięsa i usuwanie kości za pomocą noży, f) przenoszenie ładunków o wysokiej temperaturze, g) prace narażające pracowników na działanie substancji chemicznych i biologicznych niebezpiecznych dla zdrowia, h) prace, przy których ręce pracowników narażone są na kontakt z substancjami toksycznymi, żrącymi lub drażniącymi, i) prace w narażeniu na działanie substancji rakotwórczych, j) prace, przy których ręce pracowników są narażone na kontakt z zainfekowanymi zwierzętami lub padliną, szczątkami zwierząt lub substancjami pochodzenia zwierzęcego nienadającymi się do spożycia, w tym w miejscach przeznaczonych do rozbioru półtuszy zwierzęcych i laboratoriach biologicznych, k) prace w kontakcie ze zwłokami lub z substancjami z nich pochodzącymi, l) prace przy ściekach i innych instalacjach kanalizacyjnych oraz czynności związane z ręcznym czyszczeniem rur i zbiorników lub inne czynności wymagające kontaktu rąk ze ściekami, ł) prace w kontakcie z brudną bielizną lub brudną odzieżą, szmatami i starymi, niezdezynfekowanymi ubraniami, śmieciami, m) wszelkie prace, podczas których ręce są narażone na kontakt z substancjami mogącymi zawierać zarazki, n) prace w komorach chłodniczych
5	Środki ochrony twarzy i oczu	<p>Prace, przy których twarz lub oczy pracowników są narażone na urazy albo podrażnienia w wyniku działania czynników niebezpiecznych i szkodliwych dla zdrowia, w tym w szczególności:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) prace, przy których oczy są narażone na kontakt z substancjami o wyraźnym działaniu drażniącym wzrok, jak pył paku, pył węglowy i inne cząsteczki lub opary substancji żrących, b) spawanie lub cięcie metali przy pomocy palnika lub łuku elektrycznego,

		<p>c) prace z laserami,</p> <p>d) obserwowanie intensywnych punktów świetlnych, w tym wnętrza pieca lub substancji silnie rozżarzonych, takich jak roztopiona stal albo szkło,</p> <p>e) prace wymagające zastosowania promieni podczerwonych lub wywołujące intensywne promieniowanie cieplne,</p> <p>f) prace wymagające użycia lamp łukowych lub innych źródeł promieniowania ultrafioletowego,</p> <p>g) szlifowanie na sucho, oczyszczanie lub usuwanie kamienia kotłowego przy użyciu młota oraz inne prace powodujące rozpryskiwanie mogących przedostać się do oczu ostrych cząsteczek, stopionych metali lub żrących płynów,</p> <p>h) prace przy maszynach do obróbki skrawaniem materiału, podczas której powstają wióry odpryskowe,</p> <p>i) prace w narażeniu na działanie substancji rakotwórczych,</p> <p>j) prace przy rozpylaniu płynów,</p> <p>k) prace z kwasami i roztworami żrącymi, środkami odkażającymi i substancjami do usuwania korozji</p>
6	Środki ochrony układu oddechowego	<p>Prace w warunkach ryzyka narażenia na nadmierne zanieczyszczenie powietrza czynnikami szkodliwymi lub w warunkach niedoboru tlenu w powietrzu, w tym w szczególności:</p> <p>a) prace w zbiornikach, w ograniczonym obszarze i w gazowych piecach przemysłowych, gdzie może występować szkodliwy gaz lub niedobór tlenu,</p> <p>b) prace w narażeniu na wdychanie szkodliwych pyłów, gazów, par lub dymu,</p> <p>c) prace w sąsiedztwie otworów spustowych wielkich pieców, gdzie mogą występować opary metali ciężkich,</p> <p>d) prace w sąsiedztwie konwerterów gazowych i przewodów gazowych wielkich pieców,</p> <p>e) prace przy wykładaniu pieców i kadzi, gdzie może występować zapylenie,</p> <p>f) prace w chłodniach, gdzie istnieje niebezpieczeństwo wycieku czynnika chłodniczego,</p> <p>g) prace w szybach, kanałach ściekowych i innych obiektach podziemnych połączonych kanałami,</p> <p>h) prace w narażeniu na działanie substancji rakotwórczych</p>
7	Środki ochrony słuchu	<p>Prace w warunkach, w których poziom hałasu przekracza najwyższe dopuszczalne natężenie, w tym w szczególności:</p> <p>a) prace przy obsłudze pras do metalu,</p> <p>b) prace przy użyciu narzędzi pneumatycznych,</p> <p>c) prace obsługi naziemnej na lotniskach,</p> <p>d) prace przy wbijaniu pali,</p> <p>e) cięcie drewna przy użyciu pilarki tarczowej lub</p>

		pilarki z piłą łańcuchową
8	Środki ochrony przed upadkiem z wysokości	Prace wykonywane w warunkach narażających na upadek z wysokości, w tym w szczególności: a) prace na rusztowaniach, b) montaż elementów prefabrykowanych, c) prace na masztach, słupach, d) prace w kabinach wysokich dźwigów, e) prace w wysoko położonych kabinach urządzeń magazynowych, f) prace na wieżach wiertniczych, masztach, czworonogach i trójnogach, g) prace w szybach i kanałach ściekowych
9	Dermatologiczne środki ochrony indywidualnej	Prace narażające na podrażnienia skóry, w tym w szczególności: a) prace w narażeniu na działanie pyłu paku albo innych pyłów lub oparów wywierających na skórę podobne działanie drażniące, b) przetwarzanie materiałów powlekanych, c) garbowanie skóry, d) prace w narażeniu na wdychanie chromianów, dwuchromianów alkalicznych, kwasu chromowego lub innych substancji żrących lub drażniących, wpływających na owrzodzenia lub perforację przegrody nosowej

Tabela nr 3

RODZAJE ŚRODKÓW OCHRONY INDYWIDUALNEJ

Lp.	Rodzaje środków ochrony indywidualnej	
1	2	3
1	Odzież ochronna	ubrania
		kombinezony
		kurtki, bluzy
		kamizelki
		spodnie
		fartuchy
		fartuchy przednie
		płaszcz
		peleryny
		ochraniacze barku
		ochraniacze klatki piersiowej

		ochraniacze brzucha
		ochraniacze pośladków
		osłony tułowia
		osłony głowy i karku
		kamizelki ostrzegawcze
		kurtki ostrzegawcze
		spodnie ostrzegawcze
		narzutki ostrzegawcze
		inne rodzaje odzieży ochronnej
2	Środki ochrony głowy	hełmy ochronne
		hełmy ochronne z wyposażeniem dodatkowym
		czapki
		czepki i stożki
		kapelusze
		kaptury
		berety
		chustki
		inne nakrycia głowy
3	Środki ochrony kończyn górnych	rękawice ochronne
		ochraniacze palców
		ochraniacze dłoni
		ochraniacze nadgarstka
		ochraniacze nadgarstka i przedramienia
		ochraniacze łokcia
		ochraniacze przedramienia i ramienia
		inne środki ochrony rąk
4	Środki ochrony kończyn dolnych	buty
		półbuty
		trzewiki
		saperki
		półsaperki
		kalosze
		sandały
		trepy

		ochraniacze stopy
		ochraniacze golenia
		ochraniacze kolana
		ochraniacze uda
		getry
		inne środki ochrony nóg
5	Środki ochrony twarzy i oczu	okulary
		gogle
		osłony twarzy, w tym półosłony i przyłbice
		tarcze
		inne środki ochrony twarzy i oczu
6	Środki ochrony słuchu	wkładki przeciwhałasowe
		nauszniki przeciwhałasowe
		hełmy przeciwhałasowe
		inne środki ochrony słuchu
7	Środki ochrony układu oddechowego	sprzęt oczyszczający do pracy ciągłej, w tym filtrujący, pochłaniający i filtrująco-pochłaniający
		sprzęt izolujący do pracy ciągłej, w tym autonomiczny i stacjonarny
		sprzęt uciezkowy oczyszczający, w tym pochłaniacze i filtropochłaniacze
		sprzęt uciezkowy izolujący, w tym aparaty powietrzne butlowe i regeneracyjne
		inne rodzaje sprzętu ochrony układu oddechowego
8	Środki izolujące cały organizm	środki z doprowadzeniem powietrza
		środki umożliwiające stosowanie izolującego sprzętu ochrony układu oddechowego
		środki umożliwiające doprowadzenie powietrza lub stosowanie sprzętu ochrony układu oddechowego
9	Środki ochrony przed upadkiem z wysokości	uprząże, w tym szelki bezpieczeństwa i pasy biodrowe
		linki bezpieczeństwa
		amortyzatory
		urządzenia samohamowne
		inne środki chroniące przed upadkiem z wysokości
10	Dermatologiczne środki ochrony skóry	środki osłaniające skórę - kremy, pasty, maści
		środki oczyszczające skórę
		środki regenerujące skórę

ZAŁĄCZNIK Nr 3

WYMAGANIA DLA POMIESZCZEŃ I URZĄDZEŃ HIGIENICZNO-SANITARNYCH

Rozdział 1

Przepisy ogólne

§ 1. 1. Pomieszczenia higienicznosanitarne powinny znajdować się w budynku, w którym odbywa się praca, albo w budynku połączonym z nim obudowanym przejściem, które w przypadku przechodzenia z ogrzewanych pomieszczeń pracy powinno być również ogrzewane. Wymóg ten nie dotyczy pomieszczeń higienicznosanitarnych, o których mowa w § 27 ust. 4 i § 44.

2. Pomieszczenia higienicznosanitarne powinny być usytuowane w sposób uniemożliwiający pracownikom korzystającym z nich przechodzenie przez pomieszczenia, w których stosowane są substancje trujące lub materiały zakaźne albo wykonywane są prace szczególnie brudzące, jeżeli nie pracują oni w kontakcie z tymi czynnikami.

3. Pomieszczenia higienicznosanitarne powinny być ogrzewane, oświetlone i wentylowane zgodnie z przepisami techniczno-budowlanymi i Polskimi Normami.

4. Wysokość pomieszczeń higienicznosanitarnych nie powinna być w świetle mniejsza niż 2,5 m. Dopuszcza się zmniejszenie wysokości pomieszczeń higienicznosanitarnych do 2,2 m w świetle - w przypadku usytuowania ich w suterenie, piwnicy lub na poddaszu.

§ 2. 1. Pracodawca jest obowiązany utrzymywać pomieszczenia higienicznosanitarne oraz znajdujące się w nich urządzenia w stanie zapewniającym bezpieczne i higieniczne korzystanie z nich przez pracowników.

2. Podłoga oraz ściany pomieszczeń higienicznosanitarnych powinny być tak wykonane, aby możliwe było łatwe utrzymanie czystości w tych pomieszczeniach. Ściany pomieszczeń do wysokości co najmniej 2 m powinny być pokryte materiałami gładkimi, nienasiąkliwymi i odpornymi na działanie wilgoci.

3. W pomieszczeniach umywalni i natrysków na podłogach wykonanych z materiałów o dużym przewodnictwie ciepła należy ułożyć w miejscach mycia się podkładki izolujące (podesty).

§ 3. 1. Szatnie, umywalnie, pomieszczenia z natryskami i ustępy powinny być urządzone oddzielnie dla kobiet i mężczyzn. Nie dotyczy to zakładu pracy, w którym jest zatrudnionych do dziesięciu pracowników na jednej zmianie - pod warunkiem zapewnienia możliwości osobnego korzystania przez kobiety i mężczyzn z tych pomieszczeń.

2. Pracodawca zatrudniający do dwudziestu pracowników powinien zapewnić im co najmniej ustępy i umywalki, a także warunki do higienicznego przechowywania odzieży własnej (domowej), roboczej i ochronnej oraz do higienicznego spożywania posiłków. Jeżeli w zakładzie pracy takiego pracodawcy nie występują czynniki szkodliwe dla zdrowia i prace brudzące lub nie występują szczególne wymagania sanitarne, miejsca do spożywania posiłków, przechowywania odzieży oraz umywalki mogą znajdować się w jednym pomieszczeniu.

§ 4. 1. Odzież powinna być przechowywana w szatniach lub odpowiednio w pomieszczeniach, o których mowa w § 3 ust. 2.

2. Pracownicy zatrudnieni w pomieszczeniach biurowych mogą przechowywać swoją odzież w przeznaczonych do tego miejscach w pomieszczeniach pracy.

§ 5. Pracodawca zatrudniający pracowników niepełnosprawnych powinien zapewnić dostosowanie urządzeń higienicznosanitarnych oraz dojść do nich - do potrzeb i możliwości tych pracowników wynikających ze zmniejszonej sprawności, zgodnie z przepisami techniczno-budowlanymi.

Rozdział 2

Szatnie

Przepisy ogólne

§ 6. Szatnie powinny być urządzone w oddzielnych lub wydzielonych pomieszczeniach.

§ 7. 1. Pomieszczenia przeznaczone na szatnie powinny być suche i, w miarę możliwości, oświetlone światłem dziennym.

2. Szatnie mogą być urządzone w suterrenach lub w piwnicach, pod warunkiem zastosowania odpowiedniej izolacji ścian zewnętrznych i podłóg zabezpieczającej pomieszczenia przed wilgocią i nadmiernymi stratami ciepła oraz zapewnienia warunków ewakuacji ludzi z tych pomieszczeń.

3. W szatniach należy zapewnić przynajmniej czterokrotną wymianę powietrza na godzinę, a w szatniach wyposażonych w okna otwieralne przeznaczonych dla nie więcej niż 10 pracowników wymiana powietrza nie może być mniejsza niż dwukrotna na godzinę.

4. Szatnie, o których mowa w ust. 2, przeznaczone dla ponad 25 pracowników powinny być wyposażone w wentylację mechaniczną.

§ 8. 1. W szatni powinny być zapewnione miejsca siedzące dla co najmniej 50 % zatrudnionych na najliczniejszej zmianie.

2. Szerokość przejść między dwoma rzędami szaf oraz głównych przejść komunikacyjnych powinna być nie mniejsza niż 1,5 m. Szerokość przejść między rzędami szaf a ścianą powinna być nie mniejsza niż 1,1 m.

3. Szafy na odzież powinny spełniać wymagania Polskiej Normy.

§ 9. 1. Szatnie powinny być dostosowane do rodzaju prac, stopnia narażenia pracownika na zabrudzenie ciała i zanieczyszczenia jego odzieży substancjami szkodliwymi, trującymi lub materiałami zakaźnymi.

2. Szatnie dzieli się na:

- 1) szatnie odzieży własnej pracowników - przeznaczone do przechowywania odzieży należącej do pracowników (domowej), jeżeli ze względów higienicznych odzież ta nie powinna się stykać z odzieżą roboczą i środkami ochrony indywidualnej;
- 2) szatnie odzieży roboczej i ochronnej - przeznaczone do przechowywania odzieży i obuwia roboczego oraz środków ochrony indywidualnej;
- 3) szatnie podstawowe - przeznaczone do przechowywania odzieży własnej pracowników oraz odzieży roboczej i środków ochrony indywidualnej;
- 4) szatnie przepustowe - składające się z części przeznaczonej na odzież własną pracowników, części przeznaczonej na odzież roboczą i środki ochrony indywidualnej oraz przepustowego zespołu sanitarnego z natryskami, łączącego obie te części.

§ 10. 1. W zespole szatni przeznaczonym dla pracowników zatrudnionych przy pracach powodujących znaczne zabrudzenie odzieży (stwarzające możliwość zanieczyszczenia wnętrza szafy) lub jej zamoczenie, oraz dla pracowników, których odzież robocza, z uwagi na rodzaj wykonywanej pracy, musi spełniać szczególne wymagania higienicznosanitarne, powinny znajdować się pomieszczenia wyposażone w urządzenia do odkażania, odpylania i suszenia odzieży oraz czyszczenia obuwia - odpowiednio do potrzeb. W przypadku zainstalowania jednocześnie kilku urządzeń, każde z nich powinno być umieszczone w oddzielnym pomieszczeniu.

2. Na każdego pracownika korzystającego z suszarni powinno przypadać co najmniej 0,2 m² powierzchni podłogi.

3. Wydajność i ilość urządzeń, o których mowa w ust. 1, powinny zapewniać oczyszczenie i wysuszenie odzieży i obuwia w czasie trwania jednej zmiany.

Szatnie odzieży własnej pracowników

§ 11. 1. Szatnia odzieży własnej pracowników powinna być wyposażona w szafy przeznaczone do indywidualnego użytku każdego pracownika.

2. W pomieszczeniu szatni, o której mowa w ust. 1, powinno przypadać co najmniej 0,3 m² wolnej powierzchni podłogi na każdego pracownika korzystającego z tej szatni.

§ 12. 1. Szatnia odzieży własnej pracowników może być urządzona w formie szatni wieszakowej, jeżeli nie ma do tego przeciwwskazań ze względu na rodzaj pracy, warunki jej wykonywania, rodzaje występujących zanieczyszczeń itp. oraz jeżeli jest zapewniona szybka obsługa. Szatnia taka powinna odpowiadać następującym wymaganiom:

- 1) powinna być urządzona osobna szatnia dla mężczyzn i osobna dla kobiet; w przypadku zatrudnienia mniej niż pięciu pracowników na jednej zmianie szatnie mogą być wspólne dla mężczyzn i kobiet, z tym że powinny być urządzone kabiny do przebierania się;
- 2) przyjmowanie odzieży do szatni i wydawanie odzieży powinno być wykonywane przez specjalnie do tego wyznaczony personel;
- 3) powinna być wyposażona w stojaki wieszakowe na odzież własną pracowników; odzież ta powinna być przechowywana, na indywidualnych wieszakach;
- 4) stojaki wieszakowe powinny być jednopoziomowe i mieć w dolnej części siatkowe półki na obuwie, w górnej zaś - półki na nakrycia głowy, teczki itp.;
- 5) szerokość przejścia dla obsługi szatni powinna wynosić co najmniej 1,1 m między rzędami wieszaków na dwóch sąsiednich stojakach, zaś co najmniej 0,95 m między ścianą a zewnętrznym rzędem wieszaków;
- 6) powinna w niej znajdować się przebieralnia wyposażona w miejsca do siedzenia i wieszaki na odzież; liczba miejsc do siedzenia powinna wynosić co najmniej 30 % liczby zatrudnionych na najliczniejszej zmianie.

2. Szatnie wieszakowe przeznaczone dla pracowników niemających obowiązku stosowania odzieży roboczej i ochronnej mogą nie spełniać wymagań określonych w ust. 1 pkt 1 i 6.

Szatnie odzieży roboczej i ochronnej

§ 13. 1. Szatnia odzieży roboczej i ochronnej powinna być urządzona - niezależnie od szatni odzieży własnej pracowników - dla pracowników zatrudnionych przy pracach powodujących znaczne zabrudzenie odzieży (stwarzające możliwość zanieczyszczenia wnętrza szafy do przechowywania odzieży) lub jej zamoczenie oraz dla pracowników, których odzież robocza, z uwagi na rodzaj wykonywanej pracy, musi spełniać szczególne wymagania higienicznosanitarne.

2. Szatnia, o której mowa w ust. 1, powinna być wyposażona w szafy przeznaczone do indywidualnego użytku każdego pracownika.

3. W pomieszczeniu szatni, o której mowa w ust. 1, powinno przypadać co najmniej 0,3 m² wolnej powierzchni podłogi na każdego pracownika korzystającego z tej szatni.

4. Szatnia odzieży roboczej i ochronnej powinna mieć bezpośrednie połączenie z umywalnią, z natryskami i szatnią odzieży własnej pracowników.

Szatnie podstawowe

§ 14. 1. Szatnia podstawowa może być urządzona zamiast osobnych szatni odzieży własnej pracowników oraz szatni odzieży roboczej i ochronnej dla zatrudnionych przy pracach, podczas których zabrudzenie odzieży roboczej i środków ochrony indywidualnej występuje w tak małym stopniu, że nie stwarza ryzyka zanieczyszczenia odzieży własnej pracowników. Szatnia ta powinna mieć bezpośrednie połączenie z umywalnią.

2. W szatni, o której mowa w ust. 1, powinno przypadać co najmniej 0,5 m² wolnej powierzchni podłogi na każdego pracownika korzystającego z tej szatni.

3. Szatnia, o której mowa w ust. 1, powinna być wyposażona w dwie szafy pojedyncze lub jedną szafę podwójną dla każdego pracownika korzystającego z tej szatni. Jedna szafa pojedyncza lub jedna część szafy podwójnej powinna być przeznaczona na odzież roboczą i środki ochrony indywidualnej, zaś druga - na odzież własną pracowników.

§ 15. Do szatni podstawowej można stosować odpowiednie przepisy § 12, z tym że stojaki wieszakowe powinny być osobne na odzież własną pracowników i osobne na odzież roboczą i ochronną.

Szatnie przepustowe

§ 16. 1. Szatnia przepustowa powinna być urządzona dla pracowników zatrudnionych przy pracach

związanych ze stosowaniem lub wydzielaniem się substancji trujących, zakaźnych, promieniotwórczych, drażniących lub uczulających oraz innych substancji o nieprzyjemnym zapachu, a także przy pracach pyłących, w wilgotnym i gorącym mikroklimacie lub powodujących intensywne brudzenie.

2. Szatnia przepustowa powinna spełniać następujące wymagania:

- 1) część szatni przeznaczona na odzież roboczą i środki ochrony indywidualnej powinna odpowiadać wymaganiom określonym w § 13 ust. 2 i 3;
- 2) część szatni przeznaczona na odzież własną pracowników powinna odpowiadać wymaganiom określonym w § 11 lub § 12;
- 3) ruch użytkowników szatni przepustowej pomiędzy obu jej częściami powinien odbywać się wyłącznie przez zespół sanitarny z natryskami.

3. Dla pracowników mających kontakt z substancjami trującymi lub zakaźnymi powinna być przeznaczona odrębna szatnia przepustowa, spełniająca wymagania określone w ust. 2.

Rozdział 3

Umywalnie i pomieszczenia z natryskami

§ 17. W skład zespołu szatni powinny wchodzić umywalnie łatwo dostępne dla pracowników i zapewniające bezkolizyjny ruch pracowników już umytych i przebranych w odzież własną.

§ 18. 1. Umywalnia powinna być wyposażona w umywalki emaliowane lub wykonane z materiału odpornego na korozję, zgodne z Polską Normą.

2. Do umywalek powinna być doprowadzona woda bieżąca - ciepła i zimna.

3. Szerokość przejścia między umywalkami a ścianą przeciwległą powinna wynosić nie mniej niż 1,3 m, a między dwoma rzędami umywalek - nie mniej niż 2 m.

§ 19. 1. Na każdych dziesięciu pracowników najliczniejszej zmiany powinna w umywalni przypadać co najmniej jedna umywalka indywidualna, a przy pracach brudzących i w kontakcie z substancjami szkodliwymi lub zakaźnymi - co najmniej jedna umywalka na każdych pięciu pracowników - lecz nie mniej niż jedna przy mniejszej liczbie zatrudnionych. W przypadku zastosowania umywalek szeregowych do mycia zbiorowego (np. na placach budowy) powinno przypadać co najmniej jedno stanowisko do mycia (zawór czerpalny wody) na każdych pięciu pracowników jednocześnie zatrudnionych.

2. Na każdych trzydziestu mężczyzn lub na każde dwadzieścia kobiet jednocześnie zatrudnionych przy pracach biurowych lub w warunkach zbliżonych do tych prac powinna przypadać co najmniej jedna umywalka, lecz nie mniej niż jedna umywalka przy mniejszej liczbie zatrudnionych. Umywalki powinny być instalowane w pomieszczeniach ustępów lub w ich przedsiódkach izolacyjnych.

§ 20. Dla pracowników narażonych na zabrudzenie nóg przy pracy powinny być instalowane w umywalniach brodziki do mycia nóg z doprowadzeniem ciepłej wody, w ilości co najmniej jeden brodzik na każdych dziesięciu użytkowników. Brodziki nie są wymagane dla pracowników zatrudnionych przy pracach na otwartej przestrzeni - poza terenem zakładu pracy.

§ 21. 1. W zespole szatni powinny znajdować się pomieszczenia z natryskami, jeśli wymagają tego warunki pracy lub ochrona zdrowia pracowników.

2. Pomieszczenia z natryskami powinny być łatwo dostępne dla pracowników i zapewniać bezkolizyjny ruch pracowników już umytych i ubranych w odzież własną.

§ 22. 1. Na każdych ośmiu pracowników najliczniejszej zmiany wykonujących prace powodujące zabrudzenie ich ciała powinna przypadać co najmniej jedna kabina natryskowa, a przy pracach, o których mowa w § 16 ust. 1, co najmniej jedna kabina natryskowa na każdych pięciu pracowników - lecz nie mniej niż jedna przy mniejszej liczbie zatrudnionych.

2. Wymiary kabin natryskowych powinny być zgodne z przepisami techniczno-budowlanymi. Szerokość przejścia między dwoma rzędami kabin, przy zastosowaniu zasłon zasuwanych lub ścianek osłaniających powinna wynosić co najmniej 1,30 m, a między kabinami i ścianą - co najmniej 0,90 m.

§ 23. 1. W pomieszczeniu z natryskami poszczególne sitka powinny być zainstalowane w

oddzielnych kabinach i umieszczone w taki sposób, aby strumień wody spływał na ramiona, a nie na głowę.

2. Pomieszczenie z natryskami, w którym znajduje się więcej niż sześć sitek, powinno być oddzielone od szatni pomieszczeniem izolującym.

3. Do natrysków powinna być doprowadzona woda bieżąca zimna i ciepła. Woda zużyta powinna być odprowadzana do kanalizacji.

4. Przy pomieszczeniach z natryskami powinna znajdować się wydzielona kabina z jedną miską ustępową na każde dziesięć natrysków, lecz nie mniej niż jedną.

§ 24. 1. Temperatura wody ciepłej doprowadzonej do umywalek, natrysków i brodzików przy stosowaniu centralnej regulacji lub zbiorowego mieszania wody powinna wynosić od 35 °C do 40 °C (od 308 K do 313 K), a w przypadku indywidualnego mieszania wody - od 50 °C do 60 °C (323 K do 333 K).

2. W pomieszczeniach umywalni należy zapewnić co najmniej dwukrotną wymianę powietrza w ciągu godziny, natomiast w pomieszczeniach z natryskami wymiana ta nie powinna być mniejsza niż pięciokrotna w ciągu godziny.

Rozdział 4

Ustępy

§ 25. 1. Ustępy powinny być zlokalizowane w odległości nie większej niż 75 m od stanowiska pracy. Odległość ta może być większa jedynie dla pracowników pracujących stale na otwartej przestrzeni, lecz nie powinna przekraczać 125 m od najdalszego stanowiska pracy.

2. W budynkach ustępy powinny być urządzone na każdej kondygnacji. Jeżeli na kondygnacji pracuje mniej niż dziesięć osób, ustępy mogą znajdować się nie dalej niż na sąsiedniej kondygnacji.

§ 26. 1. Wejścia do ustępów powinny prowadzić bezpośrednio z pomieszczeń, korytarzy lub dróg służących do komunikacji ogólnej.

2. Ustęp powinien mieć wejściowe pomieszczenie izolujące wyposażone w umywalki z dopływem ciepłej i zimnej wody w ilości co najmniej jedna umywalka na trzy miski ustępowe lub pisuary, lecz nie mniej niż jedna umywalka.

3. Drzwi prowadzące do pomieszczenia izolującego oraz drzwi łączące je z dalszą częścią ustępu powinny zamykać się samoczynnie.

§ 27. 1. Zainstalowane w ustępach miski ustępowe i pisuary powinny być splukiwane bieżącą wodą oraz podłączone do kanalizacji.

2. Ustępy powinny być wyposażone w instalację i urządzenia przeznaczone do utrzymania wymagań higienicznosanitarnych.

3. W pomieszczeniach ustępów należy zapewnić wymianę powietrza w ilości nie mniejszej niż 50 m³ na godzinę na 1 miskę ustępową i 25 m³ na 1 pisuar.

4. Dla pracowników zatrudnionych na otwartej przestrzeni poza terenem zakładu pracy przez okres nie dłuższy niż 3 miesiące oraz zatrudnionych w budynkach niewyposażonych w instalację wodociągową i kanalizacyjną mogą być urządzone ustępy wyposażone w szczelne zbiorniki nieczystości. W takim przypadku ustępy mogą nie spełniać wymagań określonych w ust. 1, 2 i 3 oraz w § 26 ust. 2.

5. Szerokość przejść wzdłuż kabin ustępowych przy jednostronnym ich rozmieszczeniu powinna wynosić co najmniej 1,3 m. Jeżeli naprzeciwko kabin są umieszczone pisuary, odległość między ścianą, na której są zainstalowane, a kabinami nie powinna być mniejsza niż 2 m. Przejście między rzędami kabin powinno mieć szerokość co najmniej 2 m.

§ 28. 1. Na każdym trzydziestu mężczyzn zatrudnionych na jednej zmianie powinna przypadać co najmniej jedna miska ustępowa i jeden pisuar, lecz nie mniej niż jedna miska i jeden pisuar przy mniejszej liczbie zatrudnionych.

2. Na każde dwadzieścia kobiet zatrudnionych na jednej zmianie powinna przypadać jedna miska ustępowa, lecz nie mniej niż jedna miska przy mniejszej liczbie zatrudnionych.

Rozdział 5

Jadalnie

§ 29. 1. Pracodawca zatrudniający powyżej dwudziestu pracowników na jednej zmianie powinien zapewnić pracownikom pomieszczenie do spożywania posiłków, zwane dalej "jadalnią".

2. Obowiązek określony w ust. 1 dotyczy również pracodawców zatrudniających dwudziestu i mniej pracowników, jeżeli narażeni są na kontakt ze szkodliwymi środkami chemicznymi lub promieniotwórczymi, materiałami biologicznie zakaźnymi albo przy pracach szczególnie brudzących.

3. W jadalni należy umieścić w widocznych miejscach napisy lub znaki informujące o zakazie palenia tytoniu.

4. Przepis ust. 1 nie dotyczy zakładów pracy, w których wykonywane są prace wyłącznie o charakterze biurowym.

§ 30. Ustala się następujące typy jadalni:

- 1) jadalnia przeznaczona do spożywania posiłków własnych (typ I);
  - 2) jadalnia przeznaczona do spożywania posiłków własnych i wydawania napojów (typ II);
  - 3) jadalnia z zapleczem - przeznaczona do spożywania posiłków profilaktycznych (typ III).
- Dopuszcza się łączenie jadalni typu II i III.

§ 31. 1. W pomieszczeniu jadalni typu I powinno przypadać co najmniej 1,1 m² powierzchni na każdego z pracowników jednocześnie spożywających posiłek.

2. Powierzchnia jadalni nie powinna być mniejsza niż 8 m².

§ 32. Jadalnia typu II powinna składać się z dwóch części:

- 1) jadalni właściwej odpowiadającej wymaganiom jadalni typu I oraz
- 2) pomieszczeń do przygotowywania, wydawania napojów i zmywania naczyń stołowych.

§ 33. Jadalnia typu III powinna odpowiadać wymaganiom określonym dla jadalni typu II oraz powinna posiadać węzeł sanitarny dla konsumentów i węzeł sanitarny z szatnią dla pracowników obsługi.

§ 34. 1. Dla każdego pracownika spożywającego posiłek w jadalni należy zapewnić indywidualne miejsce siedzące przy stole.

2. Jadalnia powinna być wyposażona w umywalki w ilości nie mniejszej niż jedna umywalka na dwadzieścia miejsc siedzących w jadalni, lecz nie mniej niż jedna umywalka. Przy każdej umywalce powinny znajdować się ręczniki jednorazowe lub powinna być zainstalowana suszarka do rąk.

3. W jadalni powinny być zainstalowane urządzenia do podgrzewania przez pracownika posiłku własnego oraz zlewozmywaki dwukomorowe w ilości jeden zlewozmywak na dwadzieścia miejsc w jadalni, ale nie mniej niż jeden zlewozmywak.

4. W jadalniach typu I i II lub przy nich powinny znajdować się indywidualne zamykane szafki przeznaczone do przechowywania w higienicznych warunkach własnego posiłku pracownika.

§ 35. W pomieszczeniu jadalni należy zapewnić przynajmniej 2-krotną wymianę powietrza w ciągu godziny.

§ 36. 1. Dla pracowników zatrudnionych przy wykonywaniu prac w kontakcie z materiałami zakaźnymi lub trującymi powinny być urządzone oddzielnie jadalnie niedostępne dla innych pracowników.

2. Jadalnia, o której mowa w ust. 1, powinna być oddzielona od pomieszczeń pracy pomieszczeniem izolującym, w którym należy urządzić miejsca do pozostawiania odzieży ochronnej oraz zainstalować umywalki z ciepłą bieżącą wodą.

Rozdział 6⁽²⁶⁾

Pomieszczenia do wypoczynku

§ 37. 1. Pracodawca zapewnia łatwo dostępne pomieszczenia przeznaczone do wypoczynku pracowników, jeżeli wymaga tego ich bezpieczeństwo i zdrowie, w szczególności gdy:

- 1) wykonywana praca wymaga stosowania indywidualnych środków ochrony układu oddechowego;

2) prace okresowe, w szczególności montażowe, konserwacyjne i remontowe, są wykonywane przez pracowników w pomieszczeniach ciasnych lub niskich, niespełniających wymagań określonych w § 19 ust. 2 i § 20 rozporządzenia;

3) praca wykonywana jest w pomieszczeniach, w których temperatura spowodowana procesami technologicznymi jest stale wyższa niż 30 °C (303 K).

2. Pomieszczenia przeznaczone do wypoczynku powinny być wyposażone w stoły oraz krzesła z oparciami spełniające wymagania ergonomii. Liczba miejsc siedzących powinna być nie mniejsza niż jedno miejsce na pięciu pracowników korzystających z pomieszczenia, zatrudnionych na najliczniejszej zmianie. Odległość od najdalszego stanowiska pracy do pomieszczenia przeznaczonego do wypoczynku nie powinna przekraczać 75 m.

3. Pracownikom zatrudnionym w warunkach, o których mowa w ust. 1, należy stworzyć możliwość umycia ciała, szczególnie w ciepłej porze roku - poprzez umieszczenie w pobliżu pomieszczeń pracy natrysków ręcznych na giętkich przewodach, z doprowadzeniem zimnej i ciepłej wody.

4. Jako pomieszczenia przeznaczone do wypoczynku mogą być wykorzystane jadalnie, o ile spełniają wymagania określone w ust. 2 oraz w § 38.

§ 38. 1. W pomieszczeniach przeznaczonych do wypoczynku należy zapewnić przynajmniej dwukrotną wymianę powietrza w ciągu godziny.

2. Pomieszczenia przeznaczone do wypoczynku dla pracowników wykonujących prace, o których mowa w § 37 ust. 1 pkt 3, powinny być klimatyzowane. Wymóg ten nie dotyczy pomieszczeń przeznaczonych do wypoczynku dla pracowników zatrudnionych w podziemnych zakładach górniczych.

§ 39. 1. W zakładzie pracy zatrudniającym na jedną zmianę więcej niż dwadzieścia kobiet w jednym budynku należy urządzić pomieszczenie z miejscami do wypoczynku w pozycji leżącej dla kobiet w ciąży i karmiących matek, przyjmując co najmniej jedno miejsce na każdych trzysta kobiet zatrudnionych na jednej zmianie, lecz nie mniej niż jedno miejsce.

2. Powierzchnia pomieszczenia, o którym mowa w ust. 1, nie może być mniejsza niż 8 m².

Rozdział 7⁽²⁷⁾(uchylony)

§ 40. (uchylony).

§ 41. (uchylony).

§ 42. (uchylony).

Rozdział 8⁽²⁸⁾

Pomieszczenia do prania, odkażania, suszenia i odpylania odzieży i obuwia roboczego oraz środków ochrony indywidualnej

§ 43. 1. Jeżeli przeznaczona do prania odzież robocza lub ochronna może stać się powodem skażenia innej odzieży pranej jednocześnie lub jeżeli jest ona szczególnie zabrudzona, a także gdy wymagają tego specjalne względy higieny produkcji, w zakładzie pracy powinna być urządzona specjalna pralnia odzieży wyposażona w urządzenia mechaniczne do prania.

2. Przy pralni należy zapewnić możliwość odpylania, dezynfekcji i suszenia odzieży i obuwia roboczego oraz środków ochrony indywidualnej, a także naprawy odzieży i obuwia roboczego.

3. W zakładzie pracy, w którym odzież i obuwie robocze oraz środki ochrony indywidualnej stosowane przez pracowników są narażone na zanieczyszczenie substancjami lub preparatami chemicznymi sklasyfikowanymi jako niebezpieczne, należy stosować urządzenia służące do neutralizacji tych substancji lub preparatów.

Rozdział 9

Pomieszczenia do ogrzewania się pracowników

§ 44. 1. Przy pracach wykonywanych na otwartej przestrzeni lub w nieogrzewanych pomieszczeniach należy zapewnić pracownikom w pobliżu miejsc pracy pomieszczenia umożliwiające im schronienie się przed opadami atmosferycznymi, ogrzanie się oraz zmianę odzieży. Pomieszczenia te powinny być zaopatrzone w urządzenia do podgrzewania posiłków.

2. W pomieszczeniach do ogrzewania się pracowników powinna być zapewniona temperatura co najmniej 16 °C (289 K), a na każdego pracownika najliczniejszej zmiany powinno przypadać co najmniej 0,1 m² powierzchni, przy czym całkowita powierzchnia pomieszczenia nie może być mniejsza niż 8 m².

3. W razie gdy ze względu na rodzaje prac wykonywanych na otwartej przestrzeni w okresie zimowym nie jest możliwe zapewnienie pomieszczeń, o których mowa w ust. 1, należy zapewnić pracownikom w pobliżu miejsca ich pracy odpowiednio urządzone źródła ciepła, przy zachowaniu wymagań ochrony przeciwpożarowej.

Przypisy:

¹⁾ § 2 pkt 2:

- zmieniony przez § 1 pkt 1 lit. a) rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

- zmieniony przez § 1 pkt 1 rozporządzenia z dnia 4 sierpnia 2011 r. (Dz.U.11.173.1034) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 6 września 2011 r.

²⁾ § 2 pkt 14 zmieniony przez § 1 pkt 1 lit. b) rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

³⁾ § 8 zmieniony przez § 1 pkt 2 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

⁴⁾ § 11 zmieniony przez § 1 pkt 3 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

⁵⁾ § 28 zmieniony przez § 1 pkt 4 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

⁶⁾ § 38 ust. 3 zmieniony przez § 1 pkt 5 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

⁷⁾ § 39:

- zmieniony przez § 1 pkt 6 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

- zmieniony przez § 1 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 6 czerwca 2008 r. (Dz.U.08.108.690) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 9 lipca 2008 r.

⁸⁾ § 39a dodany przez § 1 pkt 7 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

⁹⁾ § 39b dodany przez § 1 pkt 7 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

¹⁰⁾ § 39c dodany przez § 1 pkt 7 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

¹¹⁾ § 43 ust. 1 zmieniony przez § 1 pkt 8 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

¹²⁾ § 44 ust. 1 pkt 1 zmieniony przez § 1 pkt 9 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

¹³⁾ § 45 ust. 2 zmieniony przez § 1 pkt 10 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

¹⁴⁾ § 46 ust. 3 zmieniony przez § 1 pkt 11 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

¹⁵⁾ § 50 zmieniony przez § 1 pkt 12 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

¹⁶⁾ § 70 ust. 2 zmieniony przez § 1 pkt 13 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

¹⁷⁾ § 79 ust. 2 zmieniony przez § 1 pkt 14 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

¹⁸⁾ § 81 zmieniony przez § 1 pkt 15 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

¹⁹⁾ § 87 ust. 1 pkt 6 zmieniony przez § 1 pkt 16 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.

- ²⁰⁾ § 91 zmieniony przez § 1 pkt 17 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.
- ²¹⁾ § 97 ust. 1 zmieniony przez § 1 pkt 18 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.
- ²²⁾ § 98 zmieniony przez § 1 pkt 19 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.
- ²³⁾ § 101 ust. 3 zmieniony przez § 1 pkt 20 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.
- ²⁴⁾ § 110 ust. 1 pkt 3 zmieniony przez § 1 pkt 21 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.
- ²⁵⁾ § 114 uchylony przez § 1 pkt 22 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.
- ²⁶⁾ Załącznik rozdział 6 zmieniony przez § 1 pkt 23 lit. a) rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.
- ²⁷⁾ Załącznik nr 3 rozdział 7 uchylony przez § 1 pkt 2 rozporządzenia z dnia 4 sierpnia 2011 r. (Dz.U.11.173.1034) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 6 września 2011 r.
- ²⁸⁾ Załącznik rozdział 8 zmieniony przez § 1 pkt 23 lit. b) rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 marca 2007 r. (Dz.U.07.49.330) zmieniającego nin. rozporządzenie z dniem 21 czerwca 2007 r.